

L'economia comercial i marítima de València durant el regnat de Jaume I*

David IGUAL LUIS
Universitat de Castella - la Manxa

1. UNA INTRODUCCIÓ POTSER MASSA CRÍTICA I AGOSARADA

El professor Antoni Riera, en el discurs pronunciat durant la inauguració dels actes convocats per l'Institut d'Estudis Catalans per a commemorar el vuit-cents aniversari del naixement de Jaume I, assenyalava que era oportú que les institucions acadèmiques i polítiques dels territoris que integraren l'antiga Corona catalanoaragonesa tornaren a analitzar la figura i l'època del monarca. I això, amb l'objectiu no tan sols de conèixer millor el passat comú d'aquests territoris, sinó també d'orientar la seua gent en el present i en el futur immediat. Aquestes paraules, com bé afegia el mateix doctor Riera, semblen especialment adequades per a molts valencians i mallorquins, que encara veuen Jaume I el Conqueridor com a fundador del propi país.¹

En aquest sentit, de València estant, resulta molt clarificador fer un senzill exercici retrospectiu. Entre 1988 i 1989, en celebrar els set-cents cinquanta anys de la conquesta de la ciutat de València per part del rei Jaume, la Generalitat Valenciana —aleshores governada per un partit nominalment progressista— considerava el fet com «el naixement del poble valencià».² Avui, vint anys després, la mateixa Generalitat —tot i que ara dirigida per un partit nominalment conservador— també festeja el natalici del sobirà. I ho fa perquè, segons Eduard Mira (comissari del programa «Any Jaume I», organitzat pel Govern autonòmic valencià), el monarca fou protagonista indiscutible del procés de configuració de la identitat del poble valencià, en conquerir l'antic regne de València, dotar-lo d'institucions privatives rarament modernes per al segle XIII i atorgar-li una imatge pròpia i especial en el si de la Corona d'Aragó.³

* Aquest treball forma part dels estudis desenvolupats per l'autor dins el projecte d'investigació «Migraciones, élites económicas e identidades culturales en la Corona de Aragón (1350-1500)», dirigit des de la Universitat de València pel professor doctor Paulino Iradiel Murugarren i finançat entre 2005 i 2008 pel Ministeri d'Educació i Ciència (referència HUM2005-04804/HIST).

1. Antoni RIERA I MELIS, «Jaume I i la seva època. Anàlisi breu d'un important llegat polític i cultural», discurs pronunciat el 30 de març de 2008 a la sala capitular del monestir de Poblet. Consulteu-ne el text complet a <http://www.iec.cat/gc/digitalAssets/13656_DiscursAnyJaumeIPoblet.pdf>.

2. Com a testimoni d'aquell moment, és útil repassar les presentacions de Joan Lerma, llavors president de la Generalitat Valenciana, en els catàlegs de dues exposicions («Entorn a Jaume I. De l'art romànic a l'art gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya», València, Generalitat Valenciana, 1989; «750 anys. Civilització trencada: l'Islam valencià», València, Generalitat Valenciana, 1989), així com el dossier «750 anys. Un aniversari incòmode», publicat a València pel setmanari *El Temps* (núm. 225, 10 octubre 1988, p. 48-76), que incloïa la intervenció d'historiadors com Ferran García-Oliver, Antoni Furió i Pierre Guichard.

3. Vegeu el plantejament del programa «Any Jaume I» de la Generalitat Valenciana, i les paraules d'Eduard Mira, a les pàgines web <<http://www.anyjaumeprimer.com/valenciano/inici.php>> i <http://www.anyjaumeprimer.com/valenciano/presentacio_eduard_mira.php>.

Sembla evident, doncs, que en una terra com la valenciana, on és tan fàcil discutir sobre història, símbols i identitats, la importància de Jaume I no suscita gaires dubtes i assoleix un ampli consens quasi des de qualsevol perspectiva ideològica i interpretativa. Ara bé: malgrat açò i, també, malgrat el que puga debatre's sobre els avantatges i els inconvenients de fer avançar el coneixement històric a cop de commemoracions, crec que la majoria de nosaltres convindrà que honorar cada cert temps Jaume I com una mena de «pare de la pàtria» (valenciana, mallorquina o genèricament catalana)⁴ ni resol totes les incògnites del seu regnat, ni assegura que la investigació de les circumstàncies del període siga sempre profunda i acurada.

Tradicionalment, el significat fundacional de l'acció de Jaume dins el regne medieval cristià de València ha promogut una historiografia al voltant del personatge i la seua obra que, de nou limitant-nos a l'àmbit valencià, s'ha mostrat justament molt atenta, per exemple, als factors polítics, militars i institucionals de la creació del regne, a la desestructuració de la societat musulmana preexistent, a les relacions establertes entre els conqueridors i la població vençuda i a les modalitats de l'assentament i la colonització de la nova població cristiana. Sobre la centralitat en aquests temes, si tornem a la mirada retrospectiva que abans he comentat, poques coses pareixen haver canviat entre 1988 i 2008. Així ho reflecteix la simple comparació de diferents síntesis històriques publicades amb motiu d'ambdues celebracions.⁵ Però, en paral·lel, el tractament prioritari dels punts esmentats ha provocat una certa relegació de l'estudi d'altres qüestions, entre les quals es troba la que he d'exposar ací: l'economia comercial i marítima valenciana durant el govern de Jaume I al capdavant de València, és a dir, de 1238 a 1276.

És veritat que, en l'oblit relatiu d'un argument com aquest, poden adduir-se causes heurístiques. Les fonts de l'època que parlen de València són moltes o poques segons amb què es comparen. Però són clarament més escasses que no les que comencen a conservar-se des de les dècades de 1280 i 1290 i, sobretot, a partir de l'inici del segle XIV.⁶ I quant al contingut, la documentació de l'etapa que vull observar no sempre manifesta una potència informativa suficient sobre les realitats econòmiques i mercantils. A banda, en el cas de les fonts essencials de la conquesta i la fundació del regne, que són les que empraré prioritàriament ací (la crònica de Jaume I, el *Llibre del Repartiment*, els Furs, els registres de la Cancelleria Reial i nombrosos privilegis i cartes de poblament),⁷ hem de tenir en comp-

4. No sóc gaire original en utilitzar l'expressió «pare de la pàtria». Per exemple, llegiu el mateix text d'Eduard Mira citat al paràgraf i a la nota anteriors, on qualifica Jaume I de «pare de la pàtria pròxima, volguda», dels valencians. O, també, la ressenya que la revista valenciana *El Temps* (núm. 1244, 15 abril 2008) dedicà a l'homenatge al rei conqueridor que celebraren el 10 d'abril de 2008 diferents entitats de Catalunya, València i les illes Balears a la capella de Santa Àgueda de Barcelona, en el qual algun assistent es referí al monarca com a «forjador de la pàtria»: <http://www.eltamps.net/per.php?num_id=135>.

5. Com els capítols referits al segle XIII continguts a Manuel CERDÀ (dir.), *Historia del pueblo valenciano*, València, Diari Levante, 1988, 2 v., i a Francesc A. MARTÍNEZ i Antonio LAGUNA (dir.), *La Gran Historia de la Comunitat Valenciana*, vol. III, *Ocho siglos de historia medieval. De al-Ándalus a la sociedad feudal (711-1519)*, dirigit per Enric Guinot Rodríguez, València, Prensas Valencianas, 2007.

6. Per comprovar aquest extrem només cal repassar, per exemple, el llibre de Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito en la Valencia medieval. De los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*, València, Universitat de València, 2002, especialment p. 387-392.

7. Com es veurà, aquestes fonts les he consultades per mitjà de les transcripcions de diferents autors, editades a vegades en col·leccions documentals com el *Diplomatari* del pare jesuïta Burns, o els *Documentos de Jaime I* d'Ambrosio Huici i María Desamparados Cabanes. Els volums que he estudiat d'aquestes col·leccions són: Robert I. BURNS, *Diplomatari del regne croat de València. Els documents registrats de Jaume I el Conqueridor, 1257-1276*, vol. I (*Introducció. Societat i documentació en el regnat croat de València*, València, Tres i Quatre, 1988) i II (*Documents 1-500. Els fonaments del regne croat de València. Rebel·lió i recuperació, 1257-1263*, València, Tres i Quatre, 1995); Robert I. BURNS, *Diplomatari of the Crusader Kingdom of Valencia. The registered charters of its conqueror Jaume I, 1257-1276*, vol. III (*Documents 501-1000. Transition in Crusader Valencia. Years of triumph, years of war, 1264-1270*, Princeton, Oxford, Princeton University Press, 2001) i IV (*Documents 1000-1500. Unifying*

te que solen reflectir els interessos d'un protagonista parcial, per bé que bàsic, del període: la pròpia monarquia. A més, aquestes mateixes fonts han estat examinades a vegades amb tal grau d'admiració i enlluernament, per dir-ho així, que crec que ha impedit exhaurir-ne tota la riquesa i comprendre'n bé el significat.⁸

Tanmateix és possible que la marginalitat historiogràfica de l'assumpte comercial durant el regnat valencià de Jaume tinga altres explicacions en clau més general, i no estrictament local. En aquest respecte, si emprem una frase que Paulino Iradiel va redactar fa uns anys i la modifiquem un poc, podríem dir que sovint s'ha oblidat a escala europea i ibèrica que, al segle XIII, tan protagonistes de la història foren els monarques com la Mediterrània.⁹ Segons el mateix autor, aquest binomi no ha estat sempre ben entès enmig d'uns estudis que, d'un costat, han emfatitzat la situació fluida, canviant i indeterminada de la societat mediterrània dels decennis centrals del dos-cents; i de l'altre costat, han il·lustrat l'expansió continental produïda a l'entorn d'aquest segle com un fenomen més focalitzat en els nobles i els guerrers que no en els comerciants i els professionals marítims. És com si els uns i els altres hagueren identificat moltes vegades dues fórmules històriques antagòniques (la de l'orde feudal i la de l'orde mercantil urbà), quan, en definitiva, les anàlisis més recents mostren entre ambdues una dicotomia més suavitzada.¹⁰

La conseqüència de tots els elements que he citat no ha estat tant el desconeixement del que passava amb el comerç valencià del període de Jaume I com l'establiment d'una sèrie reduïda de llocs comuns que s'han convertit en veritats a força més de ser repetits que no investigats amb exhaustivitat. Llocs comuns que, com anirem veient, són molt lògics, però en els quals pense que s'han introduït, malgrat tot, algunes idees perilloses. Per exemple: l'aplicació al temps transcorregut entre 1238 i 1276 de fets corresponents en realitat a l'època immediatament posterior; l'assimilació mecànica del comportament econòmic valencià al que es concretà simultàniament a Barcelona i a Mallorca; i a l'últim, davant les dificultats de la recerca, l'enfosquiment interpretatiu del món dels intercanvis valencians amb el rei Jaume sota un marc genèric de formació i, també, de preparació dels grans moments comercials del tres-cents i el quatre-cents. Aquests són problemes i perills que, començant per mi mateix,¹¹ hem patit tots aquells que hem tractat el tema d'aquesta ponència d'una manera o d'una altra.

Probablement, el to crític de les meues paraules fins ací semblarà agosarat a més d'un expert, sobretot perquè jo sóc una persona que he estudiat bàsicament el segle XV, i no el segle XIII. I l'atreuiment encara semblarà major quan, després de llegir el text que he elaborat, es comprovarà que no tan

Crusader Valencia. The central years of Jaume the Conqueror, 1270-1273, Princeton, Oxford, Princeton University Press, 2007); i Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. I (1216-1236, València, Anúbar, 1976), II (1237-1250, València, Anúbar, 1976), III (1251-1257, Saragossa, Anúbar, 1978) i IV (1258-1262, Saragossa, Anúbar, 1982). Llevat del primer volum de l'obra de Burns, els altres llibres els citaré abreujadament així: *Diplomari* o HUICI-CABANES, número del volum en xifra romana, número del document dins la col·lecció (data del document).

8. Judicis sobre les fonts del període de Jaume I i sobre llur tractament historiogràfic a València, que van en una línia semblant a la que acabe d'expressar, consten a Pierre GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Los musulmanes de Valencia (siglos XI-XIII)*, Madrid, València, Biblioteca Nueva i Universitat de València, 2001, p. 569-572, 579 i 615; Josep TORRÓ i ABAD, *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, València, Universitat de València, 1999, p. 15 i 111-116.

9. Paulino IRADIEL MURUGARREN, «Fernando III y el Mediterráneo», a *Fernando III y su tiempo (1201-1252). Actas del VIII Congreso de Estudios Medievales*, Lleó, Fundación Sánchez-Albornoz, 2003, p. 160. La frase exacta de l'autor és: «En el siglo central de la Edad Media plena, tan protagonista de la historia es Fernando III o Alfonso X como el Mediterráneo.»

10. Paulino IRADIEL MURUGARREN, «Fernando III y el Mediterráneo», a *Fernando III...*, p. 161-164 i 175.

11. Per exemple, a David IGUAL LUIS i Germán NAVARRO ESPINACH, «Relazioni economiche tra Valenza e l'Italia nel Basso Medioevo», *Medioevo. Saggi e Rassegne* (Càller), núm. 20 (1995), p. 61-97, sobretot p. 66-74.

sols no resolc les mancances que he descrit, sinó que, quasi amb tota seguretat, hauré caigut —conscientment o inconscient— en les mateixes deficiències que acabe d'indicar. En tot cas, demane disculpes per la meua imprudència. Però m'agradaria que el que he dit fins ara fóra només entès com a expressió del que crec que és la conveniència de repensar entre tots l'economia valenciana del dos-cents i, també, òbviament, la necessitat d'aprofundir en el seu coneixement. En aquesta línia, el treball que presente pretén oferir un balanç d'hipòtesis i de dades sobre el comerç valencià del regnat de Jaume I, amb vista a proposar possibilitats d'anàlisi que podrien desenvolupar-se en el futur.

2. EL CONTEXT I L'EVOLUCIÓ DEL COMERÇ VALENCIÀ AMB EL REI CONQUERIDOR

D'entrada, dues afirmacions resumirien bastant bé la situació d'aquest comerç. La primera, que des de 1238 els mercats valencians entraren, com la resta d'aspectes del jove regne, en un procés de construcció i d'adequació del seu funcionament a les estructures de la nova societat cristiana feudal dominant. La segona, que aquesta adequació es produí, per descomptat, dins el context de la Corona d'Aragó. Un context expansiu que participava de les dinàmiques mediterrànies encara positives quant al vessant mercantil,¹² i en què les terres valencianes sotmeses per Jaume I —que, no ho oblidem, exclouïen una part de les actuals comarques d'Alacant— s'integraren de manera progressiva en les xarxes de comerç generals de la pròpia Corona. Entre elles, evidentment, destacaven les organitzades pels mercaders catalans. Açò ja ho apuntava, per exemple, Charles-Emmanuel Dufourcq en 1966 en considerar que els estímuls econòmics provinents de Barcelona i Catalunya des del mateix segle XIII convertiren València, bàsicament la capital, en una autèntica «fille de l'esprit catalan».¹³

Si fem un salt cronològic i ens traslladem dels instants inicials del regne valencià a les primeres dècades del segle XIV, trobarem unes realitats mercantils més sòlides i definides. De fet, les investigacions cada vegada més nombroses que hi ha sobre aquesta segona etapa¹⁴ testimonien un territori, ja ampliat amb l'annexió de les zones alacantines, on es refermava el lideratge comercial de la ciutat de

12. Josep TORRÓ I ABAD, «Jaume I: el temps de les grans conquestes (1213-1276)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, *L'època medieval (1137-1479)*. De Peronella i Ramon Berenguer IV a Ferran II, coord. per Antoni Furió, Barcelona, Edicions 62, 2007, p. 117-122; Enric GUINOT RODRÍGUEZ, «La Corona d'Aragó a la Mediterrània: crisi política i expansió marítima (1270-1305)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, p. 153-167. La perspectiva mediterrània de l'expansió de la Corona aragonesa està recentment ben resumida a Maria Teresa FERRER MALLOL, «El Mediterráneo de los siglos XIII al XV: la expansión catalana», a Elisenda GUEDEA (coord.), *Mediterraneum. El esplendor del Mediterráneo medieval, s. XIII-XV*, Barcelona, Lunwerg, 2004, p. 143-158; Juan Leonardo SOLER MILLA, «Jaime I y el Mediterráneo: la expansión mercantil de la Corona de Aragón», a *VII Seminario Internacional de Historia Medieval de La Nucía: Jaime I (1208-2008)*, la Nucía, Universitat d'Alacant, 2008, en premsa.

13. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles. De la bataille de Las Navas de Tolosa (1212) à l'avènement du sultan mérinide Abou-l-Hasan (1331)*, París, Presses Universitaires de France, 1966, p. 67.

14. Em referisc a recerques com les de García Marsilla (Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito...*, pàssim, però sobretot p. 19-34, on figura un bon resum de les condicions econòmiques i mercantils de València entre el segle XIII i l'inici del XIV), Mira Jódar (Antonio José MIRA JÓDAR, «Circuitos marítimos de intercambio y comandas mercantiles en Valencia durante la primera mitad del siglo XIV», a Rafael NARBONA VIZCAÍNO (cur.), *XVIII Congreso Internacional d'Història de la Corona d'Aragó: La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI i VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004*, vol. II, València, Universitat de València, 2005, p. 1369-1393), o Soler Milla (Juan Leonardo SOLER MILLA, *Métodos comerciales y redes mercantiles marítimas en Valencia durante la primera mitad del siglo XIV*, treball d'investigació, Alacant, Universitat d'Alacant, 2004; Juan Leonardo SOLER MILLA, «Intercambiar y vincularse económicamente en el Mediterráneo occidental: un ejemplo a través del estudio de las redes comerciales entre Valencia y Mallorca durante la primera mitad del siglo XIV», a Juan Francisco JIMÉNEZ ALCÁZAR et al. (ed.), *Actas del III Simposio Internacional de Jóvenes Medievalistas (Lorca 2006)*, Múrcia, Ayuntamiento de Lorca, 2008, p. 177-195).

València i on existien grups d'operadors autòctons i estrangers ben instal·lats en els negocis, que utilitzaven tècniques econòmiques equiparables a les conegudes en altres espais de la Mediterrània occidental. Aquests grups ja havien teixit circuits complexos de relació que, des del punt de vista intern, articulaven els sectors local, comarcal i regional del comerç valencià i, des del punt de vista extern, connectaven de forma més o menys intensa el regne amb el conjunt de països de la Corona d'Aragó, amb el sud de França, amb Itàlia, amb el nord d'Àfrica, amb Castella i, fins i tot, amb certes àrees atlàntiques.

Com he dit, aquest era el panorama entre 1300 i 1350 i, a més, ja hi ha indicis palmaris d'un disseny paregut dels intercanvis a partir de 1280. Per tant, tot indicaria que el període de Jaume I degué establir les bases d'aquesta situació posterior, gràcies als fenòmens de construcció i d'integració que he ressenyat abans. Això no obstant, si a aquest supòsit no hi afegim d'altres detalls, no solucionarem dues qüestions cabdals: com es va produir la transició del comerç valencià des del món musulmà fins al poder cristià, i quin va ser el ritme i quines les proporcions de la vertebració dels mercats del territori amb el rei Jaume.

La primera qüestió ens col·loca davant del debat de la continuïtat o la ruptura del pas entre civilitzacions. Un debat incòmode i sobre el qual, ho reconec, sóc incapaç de decidir si genera avui tanta bibliografia i tanta passió com ho va fer anys enrere.¹⁵ Tot i els obstacles que planteja saber l'estat de l'activitat comercial a la València islàmica, les poques aproximacions publicades per als segles XI, XII i XIII dibuixen un ambient en què, a banda de les transaccions locals i de la comunicació terrestre amb les zones cristianes, es remarca l'existència de punts costaners de tràfic marítim (com València, Dènia o Alacant) que contactaven amb les Balears, el Magrib, Egipte o la Itàlia septentrional.¹⁶ Tal vegada, les inversions en aquest terreny foren la matriu de constitució d'una burgesia o classe mitjana acomodada, de la qual, però, ho desconexem quasi tot.¹⁷ També és possible que aquestes realitats basaren l'obtenció per part de la societat andalusina valenciana de certs nivells de desenvolupament i benestar, i que justificaren parcialment la visió optimista que en tenien els cristians abans de la conquesta: si la crònica de Jaume I, relatant el moment en què es programava la presa del regne, posa en boca d'alguns nobles elogis a una València considerada «la millor terra i la més bella del món», altra documentació reial també prèvia a l'inici de les grans accions militars es refereix a la capital valenciana com a «laudabilem civitatem».¹⁸ En qualsevol cas, no tinc gaire clar que tot açò autoritze a parlar automàticament d'una València musulmana que, com vol Robert I. Burns, seria, en vigílies de la conquesta, un país opulent, comercial i urbanitzat. I encara tinc menys clar que la València cristiana

15. Aquesta afirmació té molt d'autobiogràfica. Com alguns lectors sabran, jo em vaig formar com a historiador a la Universitat de València, però ja fa quasi deu anys que els camins de la professió em conduïren fora d'allí. Per això tinc por que, a vegades, la meua visió del medievalisme valencià patisca d'una certa desconexió amb l'actualitat més immediata, i acabe traslladant fins al present problemàtiques que avui podrien considerar-se superades, però que jo vaig viure de ple quan era estudiant o doctorand a València. En qualsevol cas, sobre la manera com es produí el pas dels musulmans als cristians, vegeu els debats al voltant de la investigació de Robert I. Burns i Pierre Guichard —en el seu moment, màxims exponents de les postures *continuïsta* i *rupturista*, respectivament— publicats a *Revista d'Història Medieval* (València), núm. 1 (1990), p. 215-247, i núm. 4 (1993), p. 227-260.

16. David IGUAL LUIS, «El espacio mediterráneo y las rutas del comercio entre la Temprana y la Plena Edad Media», a Inmaculada AGUILAR CIVERA (coord.), *El comercio y el Mediterráneo. Valencia y la cultura del mar*, València, Generalitat Valenciana, 2006, p. 93-96 i 100-105.

17. Pierre GUICHARD, «El impacto de la reconquista en la sociedad musulmana», a Manuel CERDÀ (dir.), *Historia del pueblo...*, vol. I, p. 225-226; Pierre GUICHARD, *Al-Andalus frente...*, p. 487-488 i 651.

18. JAUME I, *Llibre dels fets*, estudi introductor i modernització lingüística per Antoni Ferrando i Vicent J. Escartí, València, Institució Alfons el Magnànim, 2008, p. 151 (capítol 128); HUICI-CABANES, vol. I, doc. 163 (1232, març 19).

dels primers temps mantingueren sense alteracions notables aquestes característiques i, de nou segons el pare Burns, heretara gran part de la cornucòpia que podia significar el comerç islàmic.¹⁹

És innegable que el canvi de societat implicà l'aprofitament i l'adaptació pels cristians d'algunes infraestructures musulmanes, referides sobretot als espais de producció i comerç. També és veritat que, amb els reajustaments oportuns, tant la majoria de ports que començaren a esquitjar el litoral del regne feudal com algunes rutes marítimes que en sortien reproduïen imatges ja antigues. Fins i tot, el paper important que els negociants musulmans jugaren al territori valencià durant la major part del segle XIII pot jutjar-se com una espècie de prolongació del que succeïa abans de les accions militars de Jaume I.²⁰ Aquest darrer fet és força lògic si tenim en compte que, l'endemà de la conquesta, la València políticament cristiana seguia sent humanament islàmica i, encara cap a 1270, malgrat la incertesa de les xifres i la disparitat de les situacions comarcals, sembla que el balanç demogràfic del regne afavoria els musulmans.²¹

En definitiva, els elements de continuïtat que acabe d'enumerar farien possible aplicar a València el que David Abulafia ha escrit respecte a Mallorca: que, almenys en certs aspectes i de forma immediata, l'ocupació de la Corona d'Aragó no trencà la identitat tradicional del comerç desenvolupat en aquests indrets.²² Amb tot, mai no s'ha d'oblidar que les conquestes de Jaume I no sols representaren la incorporació de velles terres d'al-Àndalus a la civilització cristiana, sinó també, i principalment, la implantació traumàtica d'un sistema social i econòmic, el feudal, que homologava els llocs guanyats a l'islam amb la resta de l'Europa occidental.²³ Per tant, una vegada superats els impediments de la guerra, la reconstrucció dels vincles econòmics i mercantils es féu —a València com a tot arreu— en un context nou que substituïa les estructures de funcionament musulmanes per les dels nous dominants i que facilitava més les relacions amb la cristiandat europea que no amb el món islàmic. Així, acceptant aquesta perspectiva i la realitat de les morts, els exilis i les expulsions de la població andalusina, Enric Guinot ha pogut dir recentment que els artesans i els comerciants que colonitzaren el nostre territori després de les sacsejades bèl·liques posaren en marxa una activitat mercantil quasi des del no-res.²⁴

La segona qüestió cabdal que s'ha de tractar, la repetisc, és la del ritme de vertebració dels mercats del regne. Si se'm permet manllevar novament paraules del pare Burns, en aquest tema hauríem d'assumir que, al segle XIII, la lluita i la pau afectaven profundament els intercanvis, però també patien

19. Robert I. BURNS, *Diplomatari del regne croat de València...*, vol. I, p. 287; Robert I. BURNS, «Els mudèjars del regne de València de la generació posterior a la croada», a Ernest BELENGUER (coord.), *Història del País Valencià*, vol. II, *De la conquesta a la federació hispànica*, Barcelona, Edicions 62, 1989, p. 153.

20. Robert I. BURNS, *Colonialisme medieval. Explotació postcroada de la València islàmica*, València, Tres i Quatre, 1987, p. 103 i 133; Robert I. BURNS, *L'Islam sota els croats. Supervivència colonial en el segle XIII al Regne de València*, vol. I, València, Tres i Quatre, 1990, p. 179-183; Robert I. BURNS, *Diplomatari del regne croat de València...*, vol. I, p. 287 i 290; Antoni FURIÓ (dir.), *Historia de Valencia*, València, Prensa Valenciana i Universitat de València, 1999, p. 96, 98 i 110.

21. Antoni FURIÓ, *Història del País Valencià*, València, Alfons el Magnànim, 1995, p. 80-81; Josep TORRÓ I ABAD, «Jaume I: el temps de les grans conquestes (1213-1276)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, p. 121. Sobre la disparitat comarcal en la primerenca distribució demogràfica entre cristians i musulmans, vegeu Pierre GUICHARD, *Al-Andalus frente...*, p. 578, 614-618, 633 i 640.

22. David ABULAFIA, *Un emporio mediterráneo. El reino catalán de Mallorca*, Barcelona, Omega, 1996, p. 129.

23. Antoni FURIÓ, *Història del País Valencià*, p. 81; Antoni FURIÓ, «Organització del territori i canvi social al País Valencià després de la conquesta cristiana», *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació* (Lleida), núm. 1 (1997), p. 131-166; Pierre GUICHARD, «El siglo XIII valenciano: del sistema socio-político "tributario-mercantil" musulmán al régimen señorial y feudal cristiano», *Áreas. Revista de Ciencias Sociales* (Múrcia), núm. 6 (1986), p. 53-58.

24. Enric GUINOT RODRÍGUEZ, «La conquista y colonización del Reino de Valencia», a Francesc A. MARTÍNEZ i Antonio LAGUNA (dir.), *La Gran Historia...*, vol. III, p. 50.

les exigències dels negocis. És com si la guerra i el comerç visqueren una tempestuosa relació d'amor i d'odi.²⁵ En aquest sentit, em pareix obvi que qualsevol intent d'apropar-se a l'evolució de l'economia comercial valenciana durant el govern de Jaume I ha de prendre nota de la cronologia dels esdeveniments militars. Recorde les fites bàsiques.²⁶ Quant a la conquesta estricta, durà de 1233 a 1245 amb tres grans campanyes: la de Borriana en 1233, la de la ciutat de València entre 1237 i 1238 i la de Xàtiva, Dènia i Biar entre 1244 i 1245. Més tard, les tropes de la Corona hagueren de controlar dues rebel·lions mudèjars que, malgrat ser generals, tingueren com a epicentre les comarques al sud de Xàtiva: l'una, entre 1247 i 1258; l'altra, començada en 1276 i esclafada ja en 1277 per Pere el Gran. Mentrestant, també repercutiren a València les operacions del rei per a la presa entre 1265 i 1266 de Múrcia, un territori majoritàriament sarraí que s'havia alçat contra l'autoritat de Castella, i on Jaume I intervingué —com és ben sabut— prèvia petició del seu gendre Alfons el Savi.²⁷

Aquestes dates s'han de relacionar amb els fluxos migratoris de pobladors cristians, que arribaren en diverses onades: amb la pròpia conquesta fins a 1245; durant la primera revolta mudèjar, que provocà en 1248 el desterrament de molts musulmans valencians que habitaven ciutats reials, i finalment, a partir de 1270. Però també s'han de connectar amb la successió d'etapes polítiques d'estabilitat i inestabilitat, que tingueren conseqüències econòmiques evidents, i amb una progressiva (i oscil·lant) diferenciació territorial. Per aquesta diferenciació, i sempre dins els límits del regne ocupat pel Conqueridor, no és igual el diagnòstic de les comarques que, després dels sotracos de la conquesta, aviat quedaren en rereguarda i a recer d'accions bèl·liques de transcendència, que el de les zones més conflictives que patiren situacions prolongades de guerra i frontera, en alguns casos pràcticament fins a les acaballes del regnat jaumí.

Tot açò justifica que, en termes d'economia i de comerç, la historiografia oferisca un dictamen marcat per l'ambivalència produïda entre dues realitats: d'una banda, l'existència inicial per tot València d'una *economia de guerra* o *economia de rapinya*, en què es destaca la presència d'agents comercials que no sols acompanyaven el seguici de Jaume I i mantenien materialment l'expansió militar, sinó que també podien treure profit dels beneficis múltiples de les victòries; de l'altra banda, la definició de processos d'estabilització econòmica que passaven per l'assentament dels colons cristians i la consolidació del poder feudal.²⁸ D'acord amb el que he mencionat abans, el moment

25. Robert I. BURNS, *L'Islam sota els croats*, p. 181.

26. Per no allargar gaire l'aparat bibliogràfic, tant sobre aquestes fites com sobre les dates que després citaré amb relació als fluxos migratoris de pobladors cristians, mencione només dues de les darreres síntesis publicades en aquest respecte: Enric GUINOT RODRÍGUEZ, «La conquista y colonización del Reino de Valencia», a Francesc A. MARTÍNEZ i Antonio LAGUNA (dir.), *La Gran Historia...*, vol. III, p. 38-50; Josep TORRÓ i ABAD, «Jaume I: el temps de les grans conquestes (1213-1276)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, p. 83-124, especialment p. 100-109 i 115-117. Amb tot, al voltant de la conquesta de València, convé recordar les matisacions que s'han fet en el sentit de considerar-la un procés gairebé interminable durant bona part del regnat valencià de Jaume I, i que ultrapassà de molt la cronologia —acceptada tradicionalment, com veurem tot seguit— de 1233 a 1245 (Josep TORRÓ i ABAD, *El naixement d'una colònia*, p. 45-68).

27. Una bona mostra dels efectes a València d'aquests darrers fets ens la dóna la pròpia crònica reial, quan alludeix als precos de Jaume als prohoms de la ciutat per tal que li donaren suport en l'empresa murciana amb el subministrament de queviures. Els capítols que en parlen (408 i 409) citen de manera explícita la petició d'ajuda als mercaders i, a més, transcriuen els arguments presumptament utilitzats pel monarca per a convèncer els esmentats prohoms: «que recordaren com hi eren establits per nós, ja que Déu volgué que nós conquerírem la ciutat» o, també, «que recongueren que els havíem establert allí» [a València] (JAUME I, *Llibre dels fets*, p. 299-300).

28. Antoni FURIÓ, *Història del País Valencià*, p. 24-25, 45 i 91; Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito...*, p. 21; Pierre GUICHARD, *Al-Andalus frente...*, p. 561. Tot insistint en la imatge de l'*economia de guerra* que cite, se sap que, en 1241 i 1242 o poc després de 1245, expedicions marítimes provinents de la ja conquerida Mallorca pretenien arribar a territori valencià probablement encara no sotmès per lucrar-se «contra sarracenos», o per invertir diners «in sarracenis et sarracenabus»,

d'aquesta estabilització fou variable, per bé que dues dates ressalten hipotèticament pel seu probable valor més general: a partir de 1245, una vegada tancada la gran conquesta territorial, i a partir de 1276-1277, ja fora del període de Jaume I, quan la segona rebel·lió mudèjar valenciana fou derrotada i tot indica que la població cristiana començà a augmentar acceleradament, de manera que, pels volts de 1300, el seu percentatge gairebé s'havia equilibrat amb el de les comunitats musulmanes encara romanents.²⁹

Fóra més o menys primerenca, l'estabilització que comente permeté emprendre un creixement dins el qual hi ha coincidència a atribuir al comerç un paper central. Com ha assenyalat Antoni Furió, la inserció de València en l'espai d'actuació de la Corona d'Aragó i dels seus mercaders, així com la llarga façana marítima del regne i la seua posició geogràfica en la confluència de diversos mons, li atorgaren una categoria privilegiada dins els corrents comercials mediterranis, fet que contribuí al desenvolupament de l'economia local i a la decidida vocació mercantil de la producció agrícola i manufacturera.³⁰ Tanmateix, en un principi, la debilitat de les estructures d'intercanvi del jove país, sovint articulades de forma espontània i improvisada, limità segurament les possibilitats de l'expansió. Però, a poc a poc, la immigració sostinguda de gent cristiana, la solidesa de les explotacions agràries, la promoció de l'artesanía i, en especial, l'impuls de la monarquia ajudaren a refermar l'orientació comercial del regne naixent.³¹

3. EL PAPER DE LA MONARQUIA EN LA CONSTRUCCIÓ DEL MERCAT

En què es traduí aquest impuls de la monarquia? Doncs en la creació del marc polític, jurídic i institucional adient amb el funcionament dels mercats. En aquest respecte, un bon observatori per on començar pot ser el dels Furs, el gran codi legal valencià que recollia l'ordenament jurídic del regne. Els Furs foren promulgats en la seua redacció primitiva per Jaume I cap a 1238 o 1240 i van anar enriquint-se amb les successives lleis paccionades entre la monarquia i les Corts, com ocorregué dins l'etapa del rei conqueridor amb les afegides en 1261 i 1271.³²

Aquest text, a banda de bastir la normativa general necessària per a molts actes i plets quotidians, introduïa també diferents preceptes vàlids més particularment per a la vida mercantil. Entre ells, la regulació dels contractes de compravenda, de la constitució de companyies, del valor de la comptabilitat de les empreses artesanals i comercials, o de diverses tècniques d'intercanvi i finançament em-

és a dir, en captius o esclaus musulmans: Josep TORRÓ I ABAD, *El naixement d'una colònia*, p. 74; David ABULAFIA, *Un emporio mediterráneo*, p. 147-149.

29. Antoni FURIÓ, *Història del País Valencià*, p. 81 i 91; Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Feudalismo en expansión en el norte valenciano. Antecedentes y desarrollo del señorío de la Orden de Montesa. Siglos XIII y XIV*, Castelló, Diputació de Castelló, 1986, p. 88; José HINOJOSA MONTALVO, «Valencia, centro mercantil mediterráneo. Siglos XIII al XV», a Simonetta CAVACIOCCHI (cur.), *Fiere e mercati nella integrazione delle economie europee. Secc. XIII-XVIII. Atti della 32ª Settimana di Studi dell'Istituto Internazionale di Storia Economica «F. Datini» di Prato*, Florència, Le Monnier, 2001, p. 598 i 601. Sobre els percentatges poblacionals cap a 1300, consulteu Enric GUINOT RODRÍGUEZ, «La conquista y colonización del Reino de Valencia», a Francesc A. MARTÍNEZ i Antonio LAGUNA (dir.), *La Gran Historia...*, vol. III, p. 48, i Pierre GUICHARD, *Al-Andalus frente...*, p. 578 i 640. A banda, un bon exemple de l'evolució que esmente des de l'economia de guerra fins a l'estabilització econòmica pot trobar-se a Josep TORRÓ ABAD, *La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305*, València, Diputació de València, 1992, especialment p. 137, 257 i 260-261.

30. Antoni FURIÓ, *Història del País Valencià*, p. 81 i 97-101.

31. Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito...*, p. 21-24.

32. Sobre els Furs i les qüestions relatives a llur evolució i datació, vegeu Pedro LÓPEZ ELUM, *Los orígenes de los Furs de Valencia y de las Cortes en el siglo XIII*, València, 1998, sobretot p. 38-39, 47, 50, 71-72 i 98-99.

prades per a la transacció de productes.³³ Fins i tot, els Furs jaumins no s'estaven de precisar en algun moment una certa distinció o gradació de tipus negociadors, sempre que públicament foren considerats així en el lloc on estigueren: «mercaders, cabalers, cambiadors, drapers sia que sien christians, juheus o sarrahins.»³⁴ D'acord amb l'antiga interpretació de Fermín Cortés, basada en els furs del rei Jaume i d'altres monarques posteriors, sota el terme «mercader» s'havia d'entendre en aquest context el personatge que exportava, importava i distribuïa mercaderies, i que ho feia amb una varietat de sistemes que anaven del comprador o venedor directe al grup de socis que manejaven negocis d'envergadura. Descrit així, el mercader s'oposava, segons el mateix autor, al «cabaler» i al «draper», oficis encarregats de botigues i de la venda a la menuda dins les viles i ciutats.³⁵ Evidentment, ens trobem ací davant definicions teòriques, sobre les quals sempre cal preguntar-se si s'ajustaven a la situació social. Amb tot, és possible que aquesta terminologia foral fóra una de les bases d'algunes clàusules presents a la documentació reial: en atorgar-se, per exemple, determinades exempcions fiscals a persones amb interessos a València en 1257, 1267, 1268 i 1276, es limitava llur aplicació al fet que els beneficiaris no foren mercaders ni usaren de mercaderia.³⁶

A més de tot açò, un apartat específic dels Furs porta el títol «de les fires e dels mercats». En realitat, però, el seu contingut es refereix només a la capital valenciana, ja que la rúbrica hi fixava la celebració d'una fira anual la primera quinzena d'agost i d'un mercat setmanal que tindria lloc els dijous.³⁷ De la fira de València, no tornem a saber-ne gairebé res durant la resta de l'edat mitjana, probablement perquè la dinàmica social i econòmica de la ciutat féu prescindible un tipus semblant d'encontre comercial. Per contra, la instauració del mercat sí que va proporcionar efectes de llarga durada. Aquests foren compatibles amb el desenvolupament quotidià de l'encreuament a València entre oferta i demanda, que tenia lloc, de forma potser més transcendent per a l'ambient comercial de la ciutat, a les botigues, als obradors, a les places i als carrers, com insistiré després.³⁸ En qualsevol cas, l'establiment del mercat fou confirmat mitjançant sengles privilegis reials de 1261 i 1266³⁹ i, des d'aleshores, es convertí en un referent de l'economia urbana i, també, en un eix de concentració d'activitats al seu voltant. I és que la posició original del mercat, al sud de la ciutat, coincidí ja al segle XIII

33. Arcadi GARCIA I SANZ, *Institucions de dret civil valencià*, Castelló, Publicacions de la Universitat Jaume I, 1996, p. 82-85, 87-93, 104 i 106-112; Pedro LÓPEZ ELUM, *Los orígenes de los Furs...*, p. 120.

34. Pedro LÓPEZ ELUM, *Los orígenes de los Furs...*, p. 228-229 (punt 4 de la rúbrica foral CIII); Arcadi GARCIA I SANZ (ed.), *Els Furs. Adaptació del text dels furs de Jaume el Conqueridor i Alfons el Benigne de l'edició de Francesc-Joan Pastor (València, 1547) a l'ordre dels mateixos furs en el manuscrit de Boronat Péra de l'Arxiu Municipal de la Ciutat de València*, València, Vicent Garcia, 1979, p. 159-160 (rúbrica «De quells qui poden renunciar, e lexar sos béns»).

35. Fermín CORTÉS MUÑOZ, «Aportación al estudio de las instituciones mercantiles de la Valencia foral. La condición jurídica de los mercaderes», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (Castelló), núm. 24 (1948), p. 218-225.

36. HUICI-CABANES, vol. III, doc. 725 (1257, gener 18); *Diplomatari*, vol. III, doc. 742 (1267, novembre 18) i 789 (1268, març 29); Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo de la documentación relativa al antiguo Reino de Valencia contenida en los registros de la Cancillería Real*, vol. I, *Jaime I, el Conquistador*, Madrid, Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, 1934, p. 415-416 (document 1903: 1276, febrer 5).

37. Pedro LÓPEZ ELUM, *Los orígenes de los Furs...*, p. 177 (rúbrica foral LXXV); Arcadi GARCIA I SANZ (ed.), *Els Furs*, p. 100 (rúbrica «De les fires e dels mercats»).

38. David IGUAL LUIS, «Política y economía durante la Baja Edad Media. El papel de la monarquía en el comercio exterior valenciano», a Juan Antonio BARRIO BARRIO (ed.), *Los cimientos del Estado en la Edad Media. Cancillerías, notariado y privilegios reales en la construcción del Estado en la Edad Media*, Alcoi, Marfil, 2004, p. 259.

39. Josepa CORTÉS (cur.), *Liber privilegiorum civitatis et regni Valencie. I: Jaume I (1236-1276)*, València, Universitat de València, 2001, p. 181-182 (document 65: 1261, agost 20) i 199-200 (document 79: 1266, agost 23); *Diplomatari*, vol. II, doc. 382 (1261, agost 20). Però el privilegi de 1261 es refereix també a la fira de València, sobre la qual se'n corrobora la celebració en el mateix lloc del mercat.

mateix amb la ubicació dels carrers que acumulaven el treball d'alguns oficis instal·lats a València: la draperia, la carnisseria, la peixateria, la sabateria, la ferreria o l'esperteria.⁴⁰ Tanmateix, com és fàcil d'imaginar, la qüestió de les fires i els mercats no afectava tan sols la capital del regne.

El repàs de les concessions fetes per la monarquia de Jaume I testimonia el nombre de poblacions que, a banda de València, gaudiren del dret de celebrar aquestes reunions mercantils. Per ordre de fundació, entre els mercats —més estesos— tenim Sant Mateu (1243), Xàtiva (1250), Morella (1257), Cabanes (1260), Orxeta (1270) i Vila-real (1274). Entre les fires, menys abundants, trobem Xàtiva (1250), Sant Mateu (1255), Morella (1257), Onda (1267), Castelló (1269) i Vila-real (1274). Novament les fonts reials apunten que, cap a 1260-1270, també Sogorb, Gandia, Cocentaina, Dénia i Murla celebraven els corresponents mercats.⁴¹ Per incompleta que pugui ser aquesta llista,⁴² no n'ha de sorprendre'ns ni la cronologia ni la geografia, atès el que he argumentat sobre el ritme d'evolució de l'economia valenciana: tots els atorgaments són posteriors a 1240-1250 i afavoriren fonamentalment les comarques septentrionals del regne, les que primer foren conquerides i pacificades i on sembla que primer arrelà —en quantitat i en qualitat— el moviment colonitzador cristià.⁴³

Més enllà de l'estímul que l'obtenció de les prerrogatives de fira i mercat podia implicar per a l'esmentada colonització, el benefici que se'n derivava era doble: més concret per a la Corona, a causa de les rendes i els guanys fiscals que aquesta ingressava d'ambdues institucions;⁴⁴ més global per a l'economia, ja que fires i mercats contribuïen a territorialitzar i jerarquitzar els negocis. I això, grà-

40. David IGUAL LUIS, «Poder, mercat i espai urbà a València entre els segles XIII i XV», a *Seminari Internacional «Els espais del poder a les societats urbanes de l'arc mediterrani occidental (s. IX-XV)»*, Chambéry, Universitat de Lleida i Université de Savoie-Chambéry, 2008, en premsa.

41. Les concessions dels mercats consten a HUICI-CABANES, vol. II, doc. 372 (1243, maig 6: Sant Mateu), i vol. IV, doc. 1213 (1260, novembre 6: Cabanes); *Diplomatari*, vol. II, doc. 2 (1257, març 6: Morella), i vol. IV, doc. 1074 i 1075 (1270, novembre 8: Orxeta); Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Cartes de poblament medieval valencianes*, València, Generalitat Valenciana, 1991, p. 222-224 (document 83: 1250, agost 18 —Xàtiva) i 342-344 (document 160: 1274, febrer 20 —Vila-real). El privilegi de Sant Mateu està datat en 1244 a Eugenio DÍAZ MANTECA, *El «Libro de Poblaciones y Privilegios» de la Orden de Santa María de Montesa (1234-1429)*, Castelló, Diputació de Castelló, 1987, p. 143 i 265. Els documents de les fires figuren a HUICI-CABANES, vol. III, doc. 678 (1255, juliol 13: Sant Mateu); *Diplomatari*, vol. II, doc. 2 (1257, març 6: Morella), i vol. III, doc. 730 (1267, juny 20: Onda) i 925 (1269, maig 9: Castelló); i Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Cartes de poblament medieval...*, p. 222-224 i 342-344 (els mateixos documents que acabe de citar). I els de la resta de poblacions, a *Diplomatari*, vol. II, doc. 322 (1260, desembre 19: Sogorb) i 348 (1261, març 27: Gandia, Cocentaina i Dénia), vol. III, doc. 556 (1264, maig 30: Sogorb) i 635 (1265, setembre 23: Sogorb), i vol. IV, 1448 (1273, febrer 4: Murla) i 1449 (1273, febrer 5: Murla); i Jesús ERNESTO MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo de la documentación...*, p. 385 (documents 1761 i 1762: 1275, gener 25 —Murla). La concessió del mercat a Gandia es renovà en 1276: Jesús ERNESTO MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo de la documentación...*, p. 423 (document 1940: 1276, març 2); Josep TORRÓ I ABAD, *El naixement d'una colònia*, p. 177.

42. Dic açò perquè hi ha alguns casos en què se sap de l'existència molt primerenca de mercats (potser des del mateix dos-cents), tot i que es desconeix la data del possible privilegi de concessió. És el que succeeix amb la vila d'Onda: Joaquín APARICI MARTÍ, «Conexiones comerciales de corto radio entre Onda y las morerías cercanas en el transcurso del siglo XV», *Bulletí d'Estudis Municipal* (Onda), núm. 1 (1999), p. 112.

43. Pierre GUICHARD, *Al-Andalus frente...*, p. 618 i 633; Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Feudalismo en expansión...*, pàssim.

44. Com a indicatiu d'aquests ingressos, en el nomenament de sobrejunters del territori valencià en 1257 i 1258 s'especificava el que havien de cobrar els beneficiaris del càrrec amb el criteri següent: el sobrejunter dellà Xúquer guanyaria deu sous «usualis monete» anuals de cada lloc amb mercat, i cinc sous de les poblacions sense mercat (*Diplomatari*, vol. II, doc. 31 —1257, setembre 19); per contra, el sobrejunter entre els rius Xúquer i Ulledeona només havia d'obtenir cinc sous dels indrets amb mercat (*Diplomatari*, vol. II, doc. 192 —1258, juliol 5). A banda, entre les rendes ingressades per la monarquia a Gandia, en figurava una anomenada «mercatum» o «de mercato» (*Diplomatari*, vol. III, doc. 517 —1263, desembre 30— i 779 —1268, març 12). I en 1273, en els atorgaments de l'alqueria de Murla i del seu mercat a Bernat de Molins, burgès de Montpeller, es parla expressament de les rendes i els drets que la monarquia posseïa a l'esmentat mercat (*Diplomatari*, vol. IV, doc. 1448 —1273, febrer 4— i 1449 —1273, febrer 5).

cies a la funció —ben coneguda— que les mateixes fires i els mercats exercien a l'hora de diferenciar centres locals i centres comarcals d'intercanvi, d'integrar els circuits mercantils en una xarxa més o menys coherent i de connectar les necessitats i els recursos dels pobles, les viles i les ciutats del regne, és a dir, del món rural i el món urbà. En darrer terme, fires i mercats podien ser també instruments de la projecció comercial exterior en facilitar la distribució de les importacions cap a l'interior o la canalització de les exportacions cap a fora, sempre especialment en contacte amb els espais i els ports costaners.⁴⁵

Amb relació a aquests espais litorals, els Furs tenen cura d'aclarir que «els ports de les aygües dolces e de la mar són públics e comuns a tots.» Aquesta raó, entre altres, justifica l'atenció que el mateix codi legal dedica a assumptes pròxims referits als naufragis i el cors, al guiatge de naus o a la tripulació dels vaixells.⁴⁶ Però la condició pública dels carregadors marítims, junt amb motius ara de caràcter econòmic, fiscal i militar, també expliquen l'interès de la Corona per precisar nítidament els indrets de la costa que podien servir al comerç. Així, en 1271, Jaume I manava que no s'exportara blat de la Corona d'Aragó si no era «in locis constitutis» des de Dénia fins a Cotlliure. I dins el regne valencià, segons un document de l'inici del segle XIV que alludeix al temps del Conqueridor, aquests «llocs constituïts» devien ser els ports de Peníscola, Castelló, Borriana, Sagunt, València, Cullera, Gandia i Dénia.⁴⁷

Llevat de Gandia, els altres emplaçaments ja s'utilitzaven com a embarcadors a l'època musulmana.⁴⁸ Després de la conquesta, les dades dels arxius a partir de l'entorn de 1250 distingeixen, per exemple, el paper de Peníscola i Cullera en l'extracció de cereals, i el de Dénia com a focus de recaptació impositiva del transport marítim, de construcció naval, de negoci de figues i panses, de desplaçament de musulmans a Barbaria i d'escala de viatges mercants també al nord d'Àfrica encomanats des de Barcelona.⁴⁹ Però, ja almenys des de 1249, se sap de l'existència d'una «Vilanova del Grau de

45. José HINOJOSA MONTALVO, «Valencia, centro mercantil mediterráneo. Siglos XIII al XV», a Simonetta CAVACIOCCHI (cur.), *Fiere e mercati...*, p. 598-600; David IGUAL LUIS, «Política y economía durante la Baja Edad Media. El papel de la monarquía en el comercio exterior valenciano», a Juan Antonio BARRIO BARRIO (ed.), *Los cimientos del Estado...*, p. 256-260.

46. Pedro LÓPEZ ELUM, *Los orígenes de los Furs...*, p. 133-134 (rúbrica foral xxxi), 137 (punt 2 de la rúbrica xxxiv), 172 (punt 11 de la rúbrica lxxii), 267 (punts 7-11 de la rúbrica cxxv), 272-273 (rúbrica cxxx), 276 (punt 6 de la rúbrica cxxxiii) i 284-285 (rúbrica cxxxix); Arcadi GARCIA I SANZ (ed.), *Els Furs*, p. 51-52 (rúbrica «De nauzers, de taverners e d'ostalers»), 55 (rúbrica «Que negú per força no sia tengut de acusar, ne demanar altre»), 95 (rúbrica «En qual guisa compra e venda sia feyta»), 203 (rúbrica «De departiment de coses»), 209-210 (rúbrica «De naufragi e d'encant»), 214 (rúbrica «De guiatge e de treves») i 223-224 (rúbrica «De mariners»).

47. *Diplomatari*, vol. IV, doc. 1213 (1271, juliol 5). Per al document del XIV, vegeu Charles-Emmanuel DUFOURCO, *L'Espagne catalane...*, p. 33, i Juan Leonardo SOLER MILLA, «Una villa medieval volcada al Mediterráneo: Morvedre en los itinerarios locales e internacionales durante la Baja Edad Media (ss. XIII-XV)», a «De Murbiter a Morvedre». *Catàleg de l'exposició*, València, Bancaja, 2006, p. 178-179.

48. David IGUAL LUIS, «El espacio mediterráneo y las rutas del comercio entre la Temprana y la Plena Edad Media», a Inmaculada AGUILAR CIVERA (coord.), *El comercio y el Mediterráneo*, p. 102-103. La represa de les activitats en alguns dels embarcadors que venien de l'etapa islàmica degué ser ràpida: pocs mesos després de l'ocupació de Borriana, Jaume I atorgà a Guillem i Pere de Pont una alqueria «que est ad portum maris de Burriana», amb la condició que el rei mateix hi havia de fer construir una torre «ad salvamentum ed deffensionem portus maris et omnium eorum que ibi venerint» (HUICI-CABANES, vol. I, doc. 190 —1233, novembre 10).

49. Sobre Peníscola, vegeu *Diplomatari*, vol. II, doc. 6 (1257, agost 1) i 272 (1260, gener 28); Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo de la documentación...*, p. 375-376 (document 1719: 1274, agost 2); Carles RABASSA I VAQUER, «Funcions econòmiques del port de Peníscola durant la Baixa Edat Mitjana», a Rafael NARBONA VIZCAÍNO (cur.), *XVIII Congrès Internacional...*, vol. II, p. 1271-1272. Sobre Cullera, *Diplomatari*, vol. II, doc. 154 (1258, juny 28), i vol. IV, doc. 1027 (1270, juny 28). I sobre Dénia, HUICI-CABANES, vol. II, doc. 393 (1244, agost 17); *Diplomatari*, vol. II, doc. 109 i 111 (1258, maig 1) i 348 (1261, març 27); Josep TORRÓ I ABAD, *El naixement d'una colònia*, p. 179-180; José María MADURELL MARIMÓN i Arcadio GARCÍA

la mar» de València, nucli dependent de la capital on es desenvolupaven les feines lligades a la mar. Fins a la fi del regnat de Jaume I, sovintegen les notícies sobre la construcció de cases i d'immobles a la Vilanova del Grau i sobre l'adequació dels camins que comunicaven la ciutat i la costa.⁵⁰ Amb tot, més significatiu és que, en 1272, dos ciutadans valencians (Guillem de Peralada i Guillem Arnau) reberen de la monarquia tres privilegis: el de construir a la platja de València un forn on coure bescuit i pa, tal com si fóra un forn de la ciutat; el de fer allí mateix unes cases, i, sobretot, el de tenir, a la ribera de la mar de València i a d'altres llocs del regne, enginys («gegnum et gegna») amb els quals fer salpar i atansar a terra barques i llenys. Aquesta darrera concessió es féu en règim de monopoli, com exposa el pare Burns, i duraria fins a vint anys després de la mort de Peralada i Arnau, que s'endurien a més tots els beneficis de l'explotació dels enginys.⁵¹

És quasi segur que, malgrat la migradesa de les fonts i llur ocasional manca de claredat, la reiteració de citacions a la platja i el grau de València amagara ja, com a mínim des de 1250, l'ús comercial del carregador de la capital possiblement tant per a recorreguts mitjans o llargs com per a viatges curts de cabotatge, interns al regne o a la Corona d'Aragó. Però també és cert que aquest port degué ser emprat llavors com a centre d'armament de galeres amb finalitat militar, tal com succeí cap a 1265 amb motiu de l'expedició jaumina contra la Múrcia sarraïna.⁵²

Fires, mercats i ports constituïren, doncs, tres grans àmbits d'intervenció de la Corona en el comerç, cosa que no exclou l'aparició d'iniciatives senyorials en aquest respecte. Però tanta importància o més assolí la preocupació de Jaume I i la seua cort per un quart tema que omple, fins a l'obsessió, els registres de la documentació reial: la creació (o renovació) a València d'un aparell d'ingressos sobre els intercanvis i sobre les instal·lacions on aquests es produïen i, en conseqüència, l'intent de les autoritats d'assegurar-ne al màxim possible la recaptació correcta. No cal insistir en el fet que açò s'ha d'emmarcar en la necessitat de recursos econòmics que patiren els estats europeus de les centúries finals de l'edat mitjana, i en la definició del comerç com un sector aleshores de gran empenta quasi pertot arreu i del qual es treien molts beneficis.⁵³ En qualsevol cas, el lucre que Jaume I obtenia en aquest terreny provenia de determinats monopolis, dels censos emfitèutics i les rendes que li feien certs espais mercantils (com places, obradors, botigues i altres)⁵⁴ i, en especial, de

SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona, Colegio Notarial de Barcelona i Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1973, p. 178-179 (comanda 36: 1272, gener 9) i 180-181 (comanda 38: 1272, setembre 1). També a Peníscola s'esmenta alguna vegada el possible cobrament de la lleuda «ab aliquo ligno vel barcha inde transeunte» (*Diplomatari*, vol. II, doc. 305 —1260, octubre 29?).

50. HUICI-CABANES, vol. II, doc. 494 (1249, maig 27), i vol. III, doc. 554 (1251, gener 18); *Diplomatari*, vol. IV, doc. 1217 (1271, juliol 8); Josepa CORTÉS (cur.), *Liber privilegiorum...*, p. 140-141 (document 31: 1249, maig 27), 151-152 (document 39: 1251, gener 18) i 222 (document 92: 1271, juliol 8).

51. *Diplomatari*, vol. IV, doc. 1289-1291 (1272, gener 20) i 1304-1306 (1272, febrer 20). Els tres primers documents corresponen als privilegis originals de concessió per part de Jaume I; els tres segons són les confirmacions de cadascun d'ells fetes per l'infant Pere.

52. De l'armament de galeres a València, clarament relacionat a vegades amb el fet murcià, se'n parla a *Diplomatari*, vol. III, doc. 555 (1264, maig 26), 576 (1264, juliol 13), 642 (1265?, novembre 1?) i 709 (1267, gener 9).

53. Sobre aquest tema, i novament per no estendre gaire la bibliografia, em limite a assenyalar el resum que vaig oferir a David IGUAL LUIS, «Política y economía durante la Baja Edad Media. El papel de la monarquía en el comercio exterior valenciano», a Juan Antonio BARRIO BARRIO (ed.), *Los cimientos del Estado...*, p. 260-264.

54. Com he apuntat, els documents reials són plens de mencions directes o indirectes als monopolis, als censos i a les rendes que cite. Només a tall d'exemple, i amb referència a poblacions com Alzira, Biar, Gandia, Morella, Ontinyent, Pego, Sagunt, València i Xàtiva, vegeu *Diplomatari*, vol. II, doc. 2 (1257, març 6), 14 (1257, agost 11), 55 (1257, desembre 4), 96 (1258, abril 28), 99 (1258, abril 28), 107 (1258, abril 30), 113 (1258, maig 1), 189 (1258, juliol 4), 229 (1259, juliol 4), 357 (1261, abril 9), 382 (1261, agost 20) i 444 (1263, febrer 28); vol. III, doc. 514 (1263?, desembre 30?), 517 (1263, desembre 30), 519 (1263,

dos impostos que gravaven el tràfic de mercaderies i que, a poc a poc, anaren absorbint bona part dels esforços fiscals de la monarquia: el peatge i la lleuda o, millor, com veurem, les lleudes. De la transcendència que adquiriren ja al segle XIII ambdues taxes, en reten compte, per exemple, els balanços que el batlle de Gandia lliurà al rei dels diners que havia rebut en el seu nom a la mateixa Gandia en 1263 i 1264. Entre aquests diners figuraven els de «lezda, mercatum et pedaticum», que sumaven els dos anys vora el vint per cent de tots els ingressos, només darrere les rendes pagades pels musulmans del terme gandia i que, amb el seixanta per cent del conjunt, suposaven el gros de la recaptació.⁵⁵

Si tornem a recórrer als Furs, una nova rúbrica del text intitulada «de leuda e d'ostalatge e de corredors» incloïa la declaració del que era la lleuda de la ciutat de València i una llista de més de cent articles que estaven sotmesos a aquesta tarifa i que s'acompanyaven de la corresponent valoració impositiva.⁵⁶ És possible, com planteja Miguel Gual, que aquesta llista date de 1271 i que servira per a actualitzar l'establiment original de la lleuda que va legislar Jaume I en 1243, també amb un centenar de productes.⁵⁷ Amb tot, la mateixa rúbrica foral s'inicia amb un paràgraf que recorda el privilegi que els habitants i pobladors de la capital reberen en 1239 de no haver de pagar «pes, mesuratge ne leuda, peatge, portatge o ribatge» per les mercaderies que transportaven o venien dins la ciutat i el terme de València, o que hi portaven i en treien per qualsevol raó.⁵⁸ Però aquesta dualitat que acabe d'assenyalar (fixació d'impostos, d'una banda; atorgament de franquícies, de l'altra), en realitat fou una constant de la història de la fiscalitat valenciana sobre el comerç des del segle XIII. Això demostraria el difícil equilibri a què estigueren sotmesos els reis de la Corona d'Aragó, en haver de mantenir un sistema recaptador eficient però, al mateix temps, utilitzar-lo com a eina de promoció dels negocis o d'atracció demogràfica per mitjà de la concessió d'exempcions fiscals.⁵⁹

Aquestes exempcions, totals o parcials, i sempre referides al peatge i les lleudes, beneficiaren la gent de diverses localitats valencianes, a més de la capital. Entre les poblacions que he testimoniat, destaquen Borriana (1233, 1235 i 1269), Almassora (1235), Benicarló (1236), Vilafamés (1241),

desembre 31), 536 (1264, abril 6), 555 (1264, maig 26), 576 (1264, juliol 13), 580 (1264, juliol 25), 618 (1265, juliol 12), 638 (1265, octubre 27), 774 (1268, març 9?), 786 (1268, març 14), 791 (1268, abril 3), 831 (1268, maig 1), 853 (1268, agost 1), 866 (1269?), 884 (1269, gener 29), 942 (1269, juny 29), 952 (1269, juny 30) i 979 (1269, agost 26), i vol. IV, doc. 1329 (1272, abril 18), 1369 (1272, juliol 7) i 1382 (1272, setembre 5). També HUICI-CABANES, vol. II, doc. 287 i 288 (1238, desembre 21), 304 (1239, desembre 29), 508 (1249, setembre 13) i 522 (1250, febrer 18); i vol. III, doc. 587 (1252, gener 23).

55. Segons aquests balanços, en 1263 els ingressos de la batllia sumaren nou mil cent noranta-quatre sous menys dos diners. Sobre aquest total, la renda dels sarraïns suposà cinc mil quatre-cents sous (58 %), i la lleuda, el mercat i el peatge arribaren a mil nou-cents trenta sous (quasi el 21 %). Mentrestant, en 1264, sobre nou mil quatre-cents onze sous i un diner rebuts per la batllia, sis mil foren de «los moros de Beniopa» (63 %) i mil sis-cents seixanta de «lo mercat e la leuda» (17 %). Vegeu *Diplomatari*, vol. III, doc. 517 (1263, desembre 30) i 611 (1265, juliol 2).

56. Pedro LÓPEZ ELUM, *Los orígenes de los Furs...*, p. 288-294 (rúbrica foral CXLVI); Arcadi GARCIA I SANZ (ed.), *Els Furs*, p. 227-234 (rúbrica «De leuda e hostalatge e altres drets Reals. Y de corredors»).

57. Miguel GUAL CAMARENA, *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (siglos XIII y XIV)*, Tarragona, Diputació Provincial de Tarragona, 1968, p. 113 i 119, nota 1 en ambdós casos. Vegeu la lleuda de 1243 a Miguel GUAL CAMARENA, *Vocabulario...*, p. 69-74; HUICI-CABANES, vol. II, doc. 381 (1243, setembre 24); Josepa CORTÉS (cur.), *Liber privilegiorum...*, p. 122-124 (document 18: 1243, setembre 24).

58. El privilegi original de 1239 pot consultar-se també a HUICI-CABANES, vol. II, doc. 302 (1239, novembre 22) i a Josepa CORTÉS (cur.), *Liber privilegiorum...*, p. 99-100 (document 7: 1239, novembre 22).

59. Un exemple d'aquest equilibri difícil el proporciona la venda de la batllia de València i les seues rendes en 1265 i 1269, que la monarquia féu a favor del cavaller Arnau de Romani, en què el rei mateix es comprometé mentre durara la gestió del comprador a no atorgar cap franquícia que reduïra els ingressos de la lleuda i el peatge (*Diplomatari*, vol. III, doc. 639 —1265, octubre 28— i 981 —1269, agost 27).

Vinaròs (1241), Dénia (1245), Alzira (1250), Xàtiva (1250), Morella (1250 i 1273) i Castelló (1268).⁶⁰ Però les susdites franquícies també pogueren tenir un abast diferent en afectar determinats individus, senyorijs o institucions.⁶¹ Quant a l'ordenament d'impostos, documents tardans identifiquen els índexs de la lleuda de València de 1243 i dels Furs com a corresponents també al cobrament del peatge, dret percebut per l'entrada i la sortida terrestre i marítima de mercaderies a través del regne.⁶² Mentrestant, entre 1244 i 1252 es regularen diferents lleudes, a més de la de la capital: les de Dénia, Alzira, Borriana, Sagunt, Xàtiva i Biar i, fonamentalment, la de Tortosa, que concernia els productes traficats dins el polígon inscrit entre els ports de Mallorca, València, Tortosa i Barcelona.⁶³ En tots els casos, les taules aranzelàries contenien entre un mínim al voltant dels setanta objectes i un màxim a l'entorn dels cent cinquanta. La minuciositat d'aquestes llistes ha estat interpretada com un símptoma de la capacitat creixent del poder de controlar múltiples aspec-

60. *Diplomatari*, vol. III, doc. 964 (1269, juliol 7: Borriana), i vol. IV, doc. 1496 (1273, maig 5: Morella); Miguel GUAL CAMARENA, *Vocabulario...*, p. 87-90 (Alzira); Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Cartes de poblament medieval...*, p. 93-95 (document 6: 1233, novembre 1 —Borriana), 109-110 (document 14: 1235, gener 1 —Borriana), 153-155 (document 43: 1241, agost 30 —Vilafamés) i 222-224 (document 83: 1250, agost 18 —Xàtiva); Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *El Llibre de Privilegis de Peníscola, Vinaròs i Benicarló*, Vinaròs, Ajuntament de Vinaròs, 1991, p. 112-113 (Benicarló) i 114 (Vinaròs); HUICI-CABANES, vol. II, doc. 403 (1245, maig 9: Dénia) i 521 (1250, febrer 16: Morella); David IGUAL LUIS, «Mobilitat poblacional i activitat econòmica a l'Almassora medieval», *La Murà. Revista del Museu Municipal d'Almassora* (Almassora), núm. 1 (1997), p. 65-66 (Almassora); José SÁNCHEZ ADELL, *El Llibre de Privilegis de Castelló de la Plana (1245-1470)*, Castelló, Ajuntament de Castelló, 1993, p. 81-82 (Castelló). Peníscola també gaudia de l'exempció del peatge i la lleuda amb Jaume I, segons consta en una confirmació de 1280: Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *El Llibre de Privilegis...*, p. 128.

61. És el que succeeix amb les exempcions citades a la nota 36, que pertocaven als vassalls del bisbe i el capítol de València (1257), als homes que Muni Martí —de la casa del rei— tenia a Foios (1267) i als que Balasc Eiximèn d'Arenós (1268) i Arnau de Romaní (1276) posseïen al regne. A banda, el monestir de Benifassà obtingué en 1237 un privilegi semblant per als seus monjos i emissaris (HUICI-CABANES, vol. II, doc. 247 —1237, octubre 3), mentre que en 1271 en fou beneficiari el ciutadà barceloní Guillem Colom (vegeu *infra*). De manera explícita o implícita, en alguns casos, tant d'aquesta categoria de franquícies com de les ressaltades a la nota anterior podien gaudir-ne també els musulmans i/o els jueus residents a València, a més dels privilegis que foren atorgats específicament als membres d'ambdues comunitats: Robert I. BURNS, *Colonialisme medieval*, p. 120-133; Robert I. BURNS, «Els mudèjars del regne de València de la generació posterior a la croada», a Ernest BELENGUER (coord.), *Història del País Valencià*, vol. II, p. 154-155.

62. ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA, *Reial Cancelleria, Drets reals de peatge, quema y altres*, núm. 644, f. 2v-5r (índex foral) i 95r-97r (índex de 1243). Peatge i lleuda no eren el mateix tipus d'impost, com insisteix a dir el pare Burns en les citacions de la nota anterior. Però, almenys en un principi i a la ciutat de València, és possible que es produïra una certa confusió i/o assimilació entre tots dos? Així ho apuntarien tant la font que acabe d'assenyalar i la seua comparació amb els documents indicats a les notes 56 i 57 com el fet que determinats textos de l'època parlen de «peatge o lleuda» (per exemple, alguns dels inclosos a la nota immediatament posterior). Amb tot, no s'ha d'oblidar que la font que mencione ací data del segle XVI i és una recopilació de documentació normativa i fiscal del regne de València des de la conquesta de Jaume I. Per tant, pot contenir errors d'interpretació o de transcripció. En qualsevol cas, el tema de la distinció entre peatge i lleuda mereixeria una anàlisi més acurada que la que hem realitzat diferents autors, entre altres jo mateix: David IGUAL LUIS, «Política y economía durante la Baja Edad Media. El papel de la monarquía en el comercio exterior valenciano», a Juan Antonio BARRIO BARRIO (ed.), *Los cimientos del Estado...*, p. 260-264; David IGUAL LUIS, *Valencia e Italia en el siglo XV. Rutas, mercados y hombres de negocios en el espacio económico del Mediterráneo occidental*, Castelló, Bancaixa i Comité Económico y Social de la Comunidad Valenciana, 1998, p. 121-150.

63. Per a la lleuda de Dénia, de 1244, vegeu Josep TORRÓ I ABAD, *El naixement d'una colònia*, p. 179-180. Sobre la resta de lleudes ressenyades, diferents transcripcions dels documents reguladors consten a Miguel GUAL CAMARENA, *Vocabulario...*, p. 87-90 (document de 1250, març 10: Alzira), 91-94 (document de 1251, setembre 1: Borriana, Sagunt, Xàtiva i Biar), i 94-102 (document de 1252, març 3: Tortosa); HUICI-CABANES, vol. II, doc. 483 (1249, febrer 16: Tortosa), 525 (1250, març 10: Alzira) i 531 (1250, maig 8: Tortosa); i vol. III, doc. 578 (1251, setembre 1: Borriana, Sagunt, Xàtiva i Biar) i 590 (1252, març 3: Tortosa); Josepa CORTÉS (cur.), *Liber privilegiorum...*, p. 137-138 (document 28: 1249, febrer 16 —Tortosa), 149-150 (document 37: 1250, març 10 —Alzira), 155-156 (document 43: 1251, setembre 1 —Borriana, Sagunt, Xàtiva i Biar) i 160-164 (document 47: 1252, març 3 —Tortosa).

tes del mercat, però també suggereix alguna cosa sobre els sectors comercials que pullulaven a València des de 1238.⁶⁴

4. UNA APROXIMACIÓ ALS SECTORS I LES RUTES DELS INTERCANVIS

Precisament, si haguérem de fer cas del que diuen els catàlegs aranzelaris, una primera conclusió que hauríem de treure és la importància i la varietat del tràfic tèxtil. Per exemple, el text foral ja citat de la lleuda i l'hostalatge de València parla de cordovans vermells i blancs, de teles de seda i de lli, de draps de grana i de color, de fustanys, d'estamenyes i, sobretot, de nombrosos teixits provinents de molts indrets: de Barcelona, Lleida, Banyoles i Ripoll; de Narbona i Montpeller; de Milà i Luca; de diferents centres manufacturadors flamencs i francesos; o, genèricament, de Castella, Espanya i França. Sens dubte, un elenc d'aquesta mena reproduïx probablement la circulació a la València del segle XIII de producció tant local com forana. De fet, la conservació des de 1280 dels primers protocols notariais valencians i de les primeres fonts municipals del cap i casal del regne ha permès als doctors García Marsilla i Bordes demostrar amb escreix aquesta circulació per a les dècades finals del dos-cents i les inicials del tres-cents.⁶⁵ Però la realitat de l'etapa prèvia, la de Jaume I, es presenta menys definida.

Sobre la producció local, els indicis immediatament posteriors a la conquesta dibuixen l'enlairament de la manufactura drapera a la ciutat de València.⁶⁶ Entre 1239 i 1250, les donacions reials del repartiment de la capital implicaren la creació d'un espai consagrat a la draperia on, almenys, es lliuraren sota cens una seixantena d'obradors a persones que, quan pot deduir-se llur qualificació professional, reben la caracterització de drapers, sabaters, sastres, mercaders o escrivans.⁶⁷ En 1252, un decret del monarca es referia ja a la feina de tenyir els draps elaborats al territori «in caldaria tintorerie nostre [de la Corona] civitatis Valencie». Una instal·lació que, en 1260, fou venuda per quatre anys i dos mil dos-cents sous anuals a Andreu de Terrers i Pere d'Agramunt, ciutadans de Lleida.⁶⁸ A banda, els Furs i d'altres privilegis de 1266 i 1268 no sols regulaven el treball de drapers i sastres i determinaven la qualitat i la grandària dels teixits, sinó que també autoritzaven els veïns de València a tallar draps als seus obradors i a vendre'ls sense impediments.⁶⁹ Finalment, al mateix decenni dels seixanta

64. Robert I. BURNS, «Els mudèjars del regne de València de la generació posterior a la croada», a Ernest BELENGUER (coord.), *Història del País Valencià*, vol. II, p. 155; David IGUAL LUIS, «Política y economía durante la Baja Edad Media. El papel de la monarquía en el comercio exterior valenciano», a Juan Antonio BARRIO BARRIO (ed.), *Los cimientos del Estado...*, p. 262.

65. José BORDES GARCÍA, *Desarrollo industrial textil y artesanado en Valencia de la conquista a la crisis (1238-1350)*, vol. I, tesi doctoral, València, Universitat de València, 2003, p. 231-317; Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito...*, p. 27-28, 31-32, 59 i 125-127.

66. Alguns dels indicis que comentaré d'aquest enlairament apareixen també analitzats a José BORDES GARCÍA, *Desarrollo industrial textil y artesanado en Valencia de la conquista a la crisis (1238-1350)*, València, Comité Económico y Social de la Comunidad Valenciana, 2006, p. 90-92.

67. María Desamparados CABANES PECOURT, «Los primeros establecimientos comerciales de la Valencia cristiana: los obradores (siglo XIII)», a Salvador CLARAMUNT (coord.), *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó: El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta*, vol. I, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, p. 283-287; María Desamparados CABANES PECOURT i Ramón FERRER NAVARRO (ed.), *Libre del Repartiment del Regne de València*, vol. I, *Registro 5 del ACA*, Saragossa, Anúbar, 1979, p. 158-159 (núm. 1451) i 167-168 (núm. 1534). La draperia de la ciutat es trobava a l'anomenada «Vall del Paradís». Però, en realitat, les concessions del repartiment establien que els obradors que s'hi instituïren podien utilitzar-se tant per al treball draper com per a la creació de taules de canvi.

68. HUICI-CABANES, vol. III, doc. 593 (1252, març 10); Josepa CORTÉS (cur.), *Liber privilegiorum...*, p. 166 (document 49: 1252, març 10); *Diplomatari*, vol. II, doc. 293 (1260, agost 18).

69. Pedro LÓPEZ ELUM, *Los orígenes de los Furs...*, p. 286-287 (rúbriques forals CXXI i CXXII); Arcadi GARCIA I SANZ (ed.), *Els Furs*, p. 225-226 (rúbriques «De drapers e sastres e de vestirs» i «De draps e de fustanis»); Josepa CORTÉS (cur.), *Liber privi-*

del segle XIII, els negocis detectats de certs drapers valencians, relacionats a vegades amb la cort, palesen l'actuació pràctica d'un ofici que sembla aleshores plenament inserit en l'univers econòmic urbà.⁷⁰

Alguns d'aquests darrers negocis tractaven justament sobre la venda de draps, possiblement d'origen autòcton. Si aquesta atribució fóra certa, açò seria una primera dada que manifestaria que el tèxtil valencià participava ja, durant el regnat de Jaume I, dels corrents de distribució mercantil. Però les evidències en aquest respecte són més abundants. A escala local, la documentació insisteix de forma reiterada en la funció comercial exercida pels obradors, els de la draperia i els d'altres camps laborals, fins al punt que el mateix terme *obrador* s'hi utilitza sovint com a sinònim de *tenda*.⁷¹ Tot confirmant aquesta impressió, entre 1261 i 1263 es desenvolupà un plet a València davant els oficials reials, entre Guerau Esteve i Pere Ferrer, al voltant de la societat que ambdós havien constituït sobre un obrador on hi havia draps i altres mercaderies.⁷² En l'àmbit comarcal, a Alcoi i a Cocentaina a les dècades de 1260 i 1270, se sap que les tavernes despatxaven vi, draps i robes diverses, i que el proveïment de les dues localitats depenia a vegades de Xàtiva o de la pròpia València.⁷³ Si ultrapassem l'àmbit valencià, en 1271 les peces de drap de València apareixen mencionades en una tarifa dels corredors de Barcelona, mentre que un poc abans, en 1265, el rei disposava que els draps blancs fets a València podien dur-se a Montpeller si pagaven la lleuda que, en aquesta segona ciutat, es devia pels cordovans de Lleida i Barcelona. I aquesta referència potser és important perquè, significativament, bastant més tard, cap a 1340, la «pratica della mercatura» de l'italià Francesco Balducci Pegolotti considerava el drap blanc de València com un producte conegut a Xipre, Nimes i, també, Montpeller.⁷⁴

En sentit contrari, les escasses proves que contenen —per exemple— els registres de la Cancelleria Reial sobre la distribució a València de draperia hipotèticament forana il·lustren les actuacions d'un draper de Perpinyà (Dalmau de Vila-rasa), d'un escrivà reial (Jaume de Roca) i d'un ciutadà de Barcelona (Romeu Girard), sempre als anys seixanta i setanta de la tretzena centúria, en el proveïment de les corts de Jaume I i de l'infant Pere mentre aquestes es trobaven, tal vegada, al regne.⁷⁵

legiorum..., p. 191 (document 73: 1266, març 20); *Diplomatari*, vol. III, doc. 758 (1268, febrer 24). Aquest darrer privilegi es dirigeix específicament als «pelleriis civitatis Valencie» per tal d'estendre a aquest ofici la possibilitat general de tallar i vendre draps, tal com s'havia atorgat en el document de 1266 —també mencionat ací— a Pere de Font (o de Fontanet), Ferrer Gilibert i «omnibus aliis populatoribus et habitatoribus civitatis Valencie presentibus et futuris».

70. *Diplomatari*, vol. II, doc. 409 (1262, octubre 28), i vol. III, doc. 600 (1265, febrer 16), 658 (1265, desembre 27) i 736 (1267, setembre 3). Els drapers valencians que compareixen en aquests registres són Pere de Barberà, Pere Ferrer, Berenguer Garriga i un tal Damas o Dalmau, que actuen venent draps, cereal, cases i vinyes.

71. Exemples de l'esmentada funció comercial consten a Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Cartes de poblament medieval...*, p. 109-110 (document 14: 1235, gener 1) i 342-344 (document 160: 1274, febrer 20); HUICI-CABANES, vol. II, doc. 285 (1238, desembre 19); *Diplomatari*, vol. II, doc. 93 (1258, abril 26), 99 (1258, abril 28), 103 (1258, abril 29) i 271 (1260, gener 19), i vol. III, doc. 760 (1268, febrer 24), 884 (1269, gener 29) i 899 (1269, febrer 23).

72. *Diplomatari*, vol. II, doc. 372 (1261, abril 15) i 440-443 (1263, febrer 25).

73. Josep TORRÓ ABAD, *La formació d'un espai...*, p. 180; Josep TORRÓ I ABAD, *El naixement d'una colònia*, p. 175-177.

74. La notícia de 1271 prové de Miguel GUAL CAMARENA, *Vocabulario...*, p. 126-135 i 445, i de *València urbana medieval a través del oficio de Mustaçaf*, estudi i edició de textos per Francisco Sevillano Colom, València, Diputació Provincial de València, 1957, p. 115. La de 1265, de *Diplomatari*, vol. III, doc. 644 (1265, novembre 1). Però, com admet el pare Burns en aquesta mateixa publicació, el document està molt deteriorat i la seua reconstrucció passa per diverses conjectures i paraules probables. Per tant, el seu contingut s'ha d'interpretar amb prudència. I la de la «pratica» de Pegolotti, de David IGUAL LUIS i Germán NAVARRO ESPINACH, «Relazioni economiche tra Valenza e l'Italia nel Basso Medioevo», *Medioevo*, núm. 20, p. 84.

75. *Diplomatari*, vol. III, doc. 663 (1266, febrer 14), i vol. IV, doc. 1342 (1272, maig 15). El fet que el subministrament a la família reial tinguera lloc durant la seua estada a València només consta explícitament en el cas de les robes enviades per Jaume de Roca (1272). La dada de Romeu Girard surt a la mateixa referència, tot i que sense especificar l'indret on es produí l'intercanvi de draps, tal com succeeix també amb el contracte de Dalmau de Vila-rasa (1266). Aquest darrer, però, aconseguí el cobrament dels diners de la seua venda a través de rendes valencianes.

Amb tot, més segura (i simptomàtica) és la confirmació que rebé en 1272 Ferrer Gilabert per a poder vendre, a l'obrador que administrava per cessió emfiteùtica de la monarquia, «quoslibet pannos Francie», tal com feien altres establiments de la draperia de València. Segurament, aquest Ferrer Gilabert devia ser un personatge ja ben destacat en el sector manufacturer de la capital perquè, també en 1266, fou el receptor directe d'un privilegi que abans he citat i que afectava el conjunt de treballs drapers de la ciutat.⁷⁶

Per bé que parcials, totes aquestes informacions testimonien durant el regnat de Jaume I la circulació tèxtil que he apuntat. I, a més, ho fan posant-la particularment en relació amb dos espais molt determinats: el català, des d'on provingueren influències cabdals, sobretot d'arrel lleidatana, per a l'origen de la draperia valenciana,⁷⁷ i l'occità. És cert que els vincles amb aquests espais no poden deslligar-se del bressol mateix de la València cristiana, atesos els múltiples aspectes en què catalans i occitans foren protagonistes tant en la conquesta com en la colonització inicial del nou país i de la seua ciutat principal.⁷⁸ Però, a partir d'aquestes bases, les connexions establertes al llarg de la resta del dos-cents bastiren una realitat complexa i amb derivacions nombroses en el terreny purament comercial i de transferència econòmica.

Amb l'actual zona meridional francesa, les operacions al territori de naturals de Tolosa, Narbona i Montpeller, alguns d'ells definits com a mercaders, mostren fins a 1273 interessos generals en els intercanvis valencians, o més específics entorn del comerç de cereals, del transport de musulmans i del contacte amb llocs propers a la frontera castellana, a banda del negoci tèxtil ja documentat —amb les matisacions oportunes— del draper perpinyanès Vila-rasa.⁷⁹ Justament, aquest darrer tipus de tracte, de manera global i segons el supòsit de Guy Romestan, podia tenir ara a Perpinyà un focus essencial de projecció vers el regne de València.⁸⁰ No oblidem que, com ha corroborat Antoni Riera, Perpinyà es va transformar des de 1250 en un important centre redistribuïdor de draps procedents en alguns casos de França i de Flandes. Des de la població rossellonesa, els teixits superaven els Pirineus per mitjà de drapers i comerciants locals i llenguadocians, o de catalans, mallorquins i valencians. De fet, novament segons les paraules del professor Riera, ja a partir de la segona meitat del segle XIII trobem gent de València que comprava mercaderies a Perpinyà i les pagava amb excedents agropecuaris propis.⁸¹ No fa falta pensar gaire per a veure en aquestes accions els antecedents immediats d'un tràfic que, combinat amb els girs financers que passaven també per Montpeller i Narbona, triomfà a les primeres dècades del segle XIV si tenim en compte el volum de les fonts acumulades, i

76. Josepa CORTÉS (cur.), *Liber privilegiorum...*, p. 191 (document 73: 1266, març 20); *Diplomatari*, vol. iv, doc. 1369 (1272, juliol 7). La possibilitat de vendre «draps de França» apareix de nou en 1273 en la concessió a Sança, vídua de Fortuny, antic correu reial, d'un obrador a la draperia valenciana: Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo de la documentación...*, p. 317 (document 1450: 1273, maig 28).

77. Antoni RIERA i MELIS, «Els orígens de la manufactura tèxtil medieval a la Corona catalanoaragonesa (c. 1150-1298)», a Rafael NARBONA VIZCAÍNO (cur.), *XVIII Congrés Internacional...*, vol. i, p. 837.

78. Com pot comprovar-se a bastament a Pedro LÓPEZ ELUM, *La conquista y repoblación valenciana durante el reinado de Jaime I*, València, Federico Doménech, 1995, i a Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Els fundadors del regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, València, Tres i Quatre, 1999, 2 v.

79. *Diplomatari*, vol. II, doc. 109 (1258, maig 1), vol. III, doc. 787 (1268, març 17), 943 i 944 (1269, juny 29), i vol. IV, doc. 1440 (1273, gener 11).

80. Guy ROMESTAN, «Els mercaders llenguadocians en el regne de València durant la primera meitat del segle XIV», a Antoni FURIÓ (ed.), *València, un mercat medieval*, València, Diputació Provincial de València, 1985, p. 184.

81. Antoni RIERA i MELIS, «Perpiñán, 1025-1285. Crecimiento económico, diversificación social y expansión urbana», a David ABULAFIA i Blanca GARÍ (dir.), *En las costas del Mediterráneo occidental. Las ciudades de la Península Ibérica y del reino de Mallorca y el comercio mediterráneo en la Edad Media*, Barcelona, Omega, 1996, p. 17-18, 25-28 i 58.

ajudà aleshores a l'èxit de famílies mercantils valencianes com els Ginestar, els Fluvià i els Esteve de Llemotges.⁸²

Amb Catalunya, els moviments comercials manifestaren aviat un evident component marítim, que no devia ser exclusiu, òbviament. Els desplaçaments de radi curt i de freqüència constant que, en hipòtesi, pogueren donar-se sobretot des de 1245 entre les costes de Catalunya i València com a prolongació quasi natural dels mercats locals i comarcals no han deixat cap rastre heurístic, que jo sàpiga. Per contra, notícies tardanes, però que al·ludeixen a viatges d'embarcacions catalanes dels decennis 1250, 1260 i 1270, ja perfilen itineraris bilaterals entre Barcelona i València o recorreguts més llargs que enllaçaven ambdós ports, d'un costat, amb el golf de Lleó fins a Gènova i, de l'altre, amb Granada i el nord d'Àfrica.⁸³ Tal vegada açò seria un dels millors signes de la integració de València dins les xarxes mercantils catalanes.

Aquesta integració també sembla que afectà prompte Mallorca: des de 1242, els documents insulars permeten albirar l'ús de Mallorca per part de valencians com a lloc de trànsit en trajectes fins a Palerm.⁸⁴ Així anaren posant-se els fonaments, almenys des de l'observatori valencià, del ventall de factors que marcaren les relacions econòmiques entre les tres grans capitals marítimes de la Corona d'Aragó. Unes relacions que, malgrat l'alteració que significà en el seu moment la independència política del regne de Mallorca, s'han volgut veure cristallitzades a la darrereria del segle XIII en una divisió jeràrquica de funcions per la qual Barcelona liderava el conjunt i actuava com a destinació de mercaderies llunyanes, Mallorca aprofitava la seua condició de *carrefour* mediterrani, i València consolidava el seu paper en la importació de manufactures, l'exportació de recursos agraris i, en paral·lel, la intermediació amb Castella.⁸⁵

Si tornem a la situació estricta dels contactes Catalunya-València, cal assenyalar que altres dades conegudes del temps de Jaume I il·luminen el pes dels transports de cereals que, des del regne meridional, es dirigien cap a Barcelona.⁸⁶ I, també, els negocis valencians d'agents de Barcelona, Lleida i

82. Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito...*, p. 121-122 i 125-126; Guy ROMESTAN, «Els mercaders llenguadocians en el regne de València durant la primera meitat del segle XIV», a Antoni FURIO (ed.), *València, un mercat...*, p. 189-263; Guy ROMESTAN, «Les relations commerciales entre Montpellier et Valence dans la première moitié du XIVe siècle», a *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón. II. La Corona de Aragón en el siglo XIV*, vol. III, València, 1973, p. 243-253.

83. Coral CUADRADA, *La Mediterrània, cruïlla de mercaders (segles XIII-XV)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2001, p. 32-38 (referències a un procés de la lleuda de Tortosa de 1302, amb les dades dels viatges catalans de 1250-1270). Vegeu també la notícia del nòlit d'una barca de Barcelona a València en 1273 a Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane...*, p. 172. A banda del port de València, dues comandes signades a Barcelona en 1272 entre operadors catalans parlaven de viatges marítics fets «apud Deniam», per anar després «ad partes Barberie» o «apud Tunicium» (vegeu la citació de Madurell Marimón i García Sanz de la nota 49).

84. David ABULAFIA, *Un emporio mediterráneo*, p. 149 i 156.

85. Enric GUINOT RODRÍGUEZ, «La Corona de Aragón en los siglos XII y XIII», a Ernest BELENGUER CEBRIÀ i Felipe V. GARÍN LLOMBART (ed.), *La Corona de Aragón, siglos XII-XVIII*, València, Generalitat Valenciana, 2006, p. 57; Enric GUINOT RODRÍGUEZ, «La Corona d'Aragó a la Mediterrània: crisi política i expansió marítima (1270-1305)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, p. 127 i 164-165. En particular sobre Mallorca, consulteu paral·lelament Antoni RIERA i MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca en el primer cuarto del siglo XIV. I. Las repercusiones arancelarias de la autonomía balear (1298-1311)*, Madrid, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1986, p. 57-66; Antonio ORTEGA VILLOSLADA, *El reino de Mallorca y el mundo atlántico (1230-1349). Evolución político-mercantil*, La Corunya, UNED i Netbiblo, 2008.

86. *Diplomatari*, vol. IV, doc. 1002 (1270, març 13: Pere Colom, habitant de Sant Mateu, fa constar davant la Cancelleria Reial que està obligat a portar a Barcelona dos-cents cafissos de blat que té a Sant Mateu mateix, segons llicència atorgada per l'infant Pere) i 1004 (1270, març 15: l'infant Pere reconeix deure al batlle jueu Astruc Jacob Xixó uns diners, junt amb cinc-cents cafissos de blat i les despeses que Xixó va realitzar per dur el cereal molt probablement des de Sant Mateu, com fa pensar el text del document, fins a Barcelona).

Tortosa (entre ells, algun jueu) que, a banda dels draps i del blat, traficaven en musulmans. La possible intensitat de tots aquests intercanvis fa comprensible que, ocasionalment, algun operador cercara obtenir les franquícies fiscals que ja he esmentat: en 1271, el rei atorgà a Guillem Colom, ciutadà de Barcelona, l'exempció del pagament a la ciutat de València de la lleuda i el peatge per les mercaderies que Colom (o un altre per ell) posseïra.⁸⁷

En qualsevol cas, i açò a part, el fet que la imatge dels treballs d'occitans i catalans a València coincidisca en uns mateixos sectors d'inversió no ha d'estranyar-nos. Llevat que siga un efecte distorcionant de la documentació conservada, la draperia de què he parlat, junt amb els cereals i el transport de musulmans —simples emigrants i captius o esclaus—, foren tres activitats de gran volada a la València jaumina. I si el desenvolupament del mercat alimentari és normal en un territori medieval feudal de nova creació que procurava abastir els propis habitants i, si podia, subvenir a les necessitats d'altres indrets de la Corona, és igualment lògica la solidesa del tràfic musulmà: la conquesta de València i la repressió de les revoltes mudèjars forçaren moviments de sortida demogràfica entre els derrotats i, a més, proporcionaren als vencedors cristians una gran quantitat de captius o esclaus islàmics que, entre altres coses, arribaren a entrar en els canals mercantils europeus i mediterranis.⁸⁸

Sobre les vitualles, i més enllà de les conjuntures lligades a l'abastament de la cort reial i de les tropes de la Corona en situació de conflicte,⁸⁹ la característica de l'època fou la progressiva organització dels mercats locals, especialment al voltant dels almodins que sorgiren a diferents poblacions: a València, per descomptat, però també a Morella, a Peníscola, a Alzira o a Cocentaina.⁹⁰ Pareix que els circuits mercantils del cereal aconseguiren aviat una certa solidesa a l'interior del nou país, ja que, durant el segle XIII, almenys cap a 1260-1270, la variació escassa dels preus del cereal entre les localitats valencianes demostraria ja l'existència, segons Josep Torró, d'una mena de mercat integrat del gra.⁹¹ A banda, l'altre gran objectiu que centrà els esforços d'aquest comerç fou el de controlar la sortida del producte del territori per part de les autoritats, mitjançant permisos que en reduïen l'exportació a la resta de països de la Corona,⁹² que tractaven d'evitar el contraban i d'assegurar el pagament

87. Els negocis valencians d'agents catalans figuren a *Diplomatari*, vol. II, doc. 111 (1258, maig 1) i 272 (1260, gener 28), i vol. IV, doc. 1342 (1272, maig 15). Aquest últim document és el del barceloní Romeu Girard, de qui ja hem explicat abans el problema d'ubicar-ne geogràficament el tracte. L'exempció de 1271 és a *Diplomatari*, vol. IV, doc. 1112 (1271, febrer 18).

88. Al voltant dels comerços de cereals i de musulmans, com a informacions generals de context, són fonamentals les pàgines que es dediquen als cereals a Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito...*, p. 24-27, i als musulmans a Charles-Emmanuel DUFOURCO, *L'Espagne catalane...*, p. 71-82, i a Josep TORRÓ I ABAD, *El naixement d'una colònia*, p. 73-91. D'acord amb els arguments d'aquests dos darrers autors, la distinció entre el captiu i l'esclau i, també, entre les migracions i/o expulsions posteriors a la desfeta islàmica i el tràfic esclavista, per bé que bàsica, no sempre és senzilla, per l'ambigüitat ocasional de les fonts.

89. Com les testimoniades a JAUME I, *Llibre dels fets*, p. 152, 172-174, 186, 201, 230, 300 i 304 (capítols 130, 164, 165, 189, 215, 216, 265, 409 i 419); *Diplomatari*, vol. III, doc. 605 (1265, abril 16), 617 (1265, juliol 10), 618 (1265, juliol 12), 619 (1265, juliol? 12), 621 (1265, juliol 12), 625 (1265, juliol 14), 642 (1265?, novembre 1?), 658 (1265, desembre 27), 709 (1267, gener 9) i 728 (1267, juny 8); Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo de la documentación...*, p. 354 (document 1616: 1274, gener 9) i 437-451 (documents 2005, 2032, 2034, 2036, 2045, 2051, 2063, 2064 i 2068: diverses dates de l'any 1276).

90. *Diplomatari*, vol. II, doc. 2 (1257, març 6: Morella), 51 (1257, novembre 10: Peníscola), 54 (1257, novembre 28: Alzira), 68 (1258, febrer 9: Alzira), 113 (1258, maig 1: València), 307 i 309 (1260, novembre 2: Morella), 338 (1261, febrer 13: Cocentaina) i 444 (1263, febrer 28: València), i vol. IV, doc. 1185 (1271, juny 1: València), 1353 (1272, juny 21: València) i 1382 (1272, setembre 5: València); HUICI-CABANES, vol. IV, doc. 1225 (1261, abril 8: València).

91. Josep TORRÓ I ABAD, *El naixement d'una colònia*, p. 177-179.

92. En 1257, una ordre reial que afectava Morella i Peníscola manà a llurs autoritats que «non extrahatis nec permittatis extrahi ab aliqua persona de mundo bladum alicuius generis de terra nostra quod ad alienas terras portetur.» Per contra, sí que es permetia el tràfic del cereal sempre que el seu responsable jurara «quod bladum ipsum extra terram nostram non portet» (*Diplomatari*, vol. II, doc. 6 —1257, agost 1).

correcte de les obligacions fiscals,⁹³ o que impedièn desplaçar cereals a terra sarraïna, com es va comunicar al bisbe de València en 1258 i als veïns de Cullera en 1258 i 1270.⁹⁴ Tret de casos puntuals,⁹⁵ no he trobat prohibicions absolutes d'extracció aplicades a València de manera específica o no. Tot sembla confirmar, doncs, l'opinió d'Agustín Rubio Vela en el sentit que, per contrast amb el que succeirà al segle XIV, la política del dos-cents entorn de les xarxes frumentàries fou bastant permissiva quant a les oportunitats de treure blat fora del regne.⁹⁶

Sobre el transport dels musulmans amb diferents significats, només amb unes poques informacions se n'expressarà la magnitud. En 1248 se signava a Marsella una comanda per comprar una esclava musulmana al mercat valencià.⁹⁷ El mateix any, el rei concedia una franquícia per treure musulmans del regne, mentre que en 1243 la lleuda de València havia taxat amb un besant el «sarracenus qui transeat per mare vel per terram» i amb dos besants i mig el «sarracenus de redemptione». La qüestió del tractament fiscal d'aquest tràfic deixà empremta en les cartes de poblament de Dénia en 1245 i de la moreria de Xàtiva en 1252. Encara possiblement en 1271, el text foral de la lleuda valenciana mantenia el dret d'un besant pel «sarrahí qui pas per mar o per terra» i de dos i mig pel «sarrahí de reemçó», quantitats equivalents respectivament a quatre i a deu sous.⁹⁸ Menys clares són dues llicències de 1258 que consentien dur musulmans des de les terres del rei de Castella i des d'aquelles on llavors s'havien rebel·lat els mudèjars valencians fins a Dénia, per a embarcar-los i portar-los a Barbaria o a qualsevol altra part. Són menys clares perquè no especifiquen la condició personal i jurídica dels sarraïns que s'havien de traslladar.⁹⁹ Malgrat això, una d'aquestes llicències fou donada al

93. El porter reial Pere de Pont rebé en 1257 la facultat de confiscar «omne bladum, cuiuscumque sit generis», que qualsevol persona transporte per mar o per terra «ultra civitatem Valencie et ultra fluvium de Godalaviar, versus partes Cullarie vel Algazire», sense permís dels oficials corresponents (*Diplomatari*, vol. II, doc. 56 —1257, desembre 4). Ramon de Torres, ciutadà de Lleida, fou autoritzat en 1260 a treure el blat que tenia a Peníscola i a portar-lo onsevulga sempre que pagara lleuda i peatge (*Diplomatari*, vol. II, doc. 272 —1260, gener 28). I recordem el manament de 1271 que vedava exportar blat de la Corona si no era a través dels «llocs constituïts» (*Diplomatari*, vol. IV, doc. 1213 —1271, juliol 5).

94. *Diplomatari*, vol. II, doc. 154 (1258, juny 28), i vol. IV, doc. 1027 (1270, juny 28); HUICI-CABANES, vol. IV, doc. 1015 (1258, juliol 3). La restricció consta en tres privilegis atorgats als habitants de Cullera (els dos primers citats) i al bisbe valencià (el tercer) per tal de poder extreure, en general, «bladum vestrum proprium cuiuscumque sit generis» de Cullera i els seus termes o dels llocs del bisbat, a menys que la monarquia proclamara una prohibició global d'exportació.

95. En 1274, un any de carestia, es va prohibir l'extracció de blat de la Corona i, per això, es trameteren lletres a tots els ports costaners des de Cotlliure fins a Dénia: Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo de la documentación...*, p. 380 (document 1739: 1274, setembre 15); Josep TORRÓ I ABAD, *El naixement d'una colònia*, p. 179.

96. Agustín RUBIO VELA, «Valencia y el control de la producción cerealista del reino en la Baja Edad Media. Orígenes y planteamiento de un conflicto», a *Demografía y sociedad en la España bajomedieval*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 2002, p. 38-42.

97. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane...*, p. 78. Pels mateixos anys centrals del segle XIII, a Mallorca, també algun oriünd de Marsella rebé una comanda per adquirir sarraïns a València: David ABULAFIA, *Un emporio mediterráneo*, p. 149.

98. HUICI-CABANES, vol. II, doc. 481 (1248, desembre 13); Míguel GUAL CAMARENA, *Vocabulario...*, p. 73 (lleuda de 1243) i 122 (lleuda de 1271); Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Cartes de poblament medieval...*, p. 188-189 (document 63: 1245, maig 9) i 247-250 (document 96: 1252, gener 23). Vegeu comentaris d'alguns d'aquests documents a Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane...*, p. 77, i Josep TORRÓ I ABAD, *El naixement d'una colònia*, p. 76-77.

99. *Diplomatari*, vol. II, doc. 109 i 111 (1258, maig 1). A Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane...*, p. 139 i 147, es comenten ambdós documents com a «llicències d'exportació» de musulmans, enmig d'un discurs sobre el comerç d'esclaus entre la Corona d'Aragó i la Barbaria central. Jo mateix (a David IGUAL LUIS i Germán NAVARRO ESPINACH, «Relazioni economiche tra Valenza e l'Italia nel Basso Medioevo», *Medioevo*, núm. 20, p. 67-68) vaig qualificar un dels dos permisos com a referit probablement a esclaus. Però Josep Torrò (a Josep TORRÓ I ABAD, *El naixement d'una colònia*, p. 90) sospita que les llicències s'han de situar en un quadre migratori de musulmans que eren capaços de pagar-se el passatge per tal de marxar a l'exterior del nou regne valencià.

genovès ser Bartolino, anomenat ciutadà de València. I, precisament, se sap que a Gènova s'intensificà la importació d'esclaus musulmans ibèrics just després de la conquesta valenciana.¹⁰⁰

Acabe de fer esment de Barbaria. Aquesta àrea ha sortit en la meua ponència com a destinació probable de sarraïns desplaçats del nostre regne o com a escala d'itineraris que enllaçaven amb Barcelona, València i Dènia. Sens dubte, aquestes serien tan sols les pàl·lides petjades de la represa d'una ruta ja tradicional en la història valenciana, però que ara es reconstruïa dins un marc nou: el de la incorporació del contacte València-Barbaria a un context, el de la Corona d'Aragó, on durant el mateix segle XIII l'orientació mercantil cap al nord d'Àfrica adquirí un pes que no era gens negligible en els balanços més globals de l'economia i el comerç.¹⁰¹

M'estalvie de recordar els trets generals dels vincles nord-africans, perquè han estat molt ben estudiats des de fa temps per diversos autors,¹⁰² tot analitzant simultàniament factors econòmics, polítics, diplomàtics, humans i religiosos. Així, sobre aquests vincles, només vull anotar ací dues coses des de la perspectiva particular valenciana. La primera, que tot permet afirmar que, com tantes altres vegades, la veritable eclosió de l'intercanvi amb Barbaria es produí a partir de les acaballes del doscents, ja fora del regnat de Jaume I, i que es reforçà molt durant la primera meitat del segle XIV.¹⁰³ La segona, que és probable que durant l'etapa del Conqueridor s'inaugurara el que seria el protagonisme doble, no necessàriament igualitari, en el manteniment de la ruta entre agents cristians i agents musulmans. Si en 1270 un sarraí que pareix valencià (Ibrahim ben Halaf) era autoritzat tant a comprar una nau per tal de realitzar viatges mercants com a tenir socis cristians i musulmans de Tunis, Bugia i onsevulga, bastant abans, en 1258, un altre personatge també de residència presumiblement valenciana (Felip de Dènia) quedà encarregat de l'alfòndec reial de Tunis i del consolat dels catalans d'aquesta ciutat.¹⁰⁴

5. ELS PROTAGONISTES HUMANS DEL NEGOCI MERCANTIL I FINANCER

Com manifesten aquestes citacions, i com s'haurà comprovat al llarg del punt anterior, és impossible donar qualsevol argument sobre els sectors i els trajectes del comerç valencià amb Jaume I sense introduir mencions a les persones que els vertebraven. Recapitulant les coses que han aparegut en la meua exposició, ja he comentat, per exemple, els moviments d'operadors catalans i occitans. També he alludit de passada a un traficant genovès. S'ha d'afegir, tanmateix, que les actuacions econòmiques dels lligurs al territori valencià fins a 1276 foren més esteses: a banda d'altres notícies, a la Cancelleria Reial es féu constar el suport financer i material dels «mercaders jenoveses» als preparatius que, des

100. Michel BALARD, «Remarques sur les esclaves à Gênes dans la seconde moitié du XIIIe siècle», *Mélanges de l'École Française de Rome* (Roma), núm. 80 (1968), p. 627-680. Però sobre el tràfic d'esclaus a Gènova, vegeu també les dades de Maria Teresa Ferrer i Mallol en la seua participació en aquest congrés.

101. María Dolores LÓPEZ PÉREZ, «Mallorca y el Magreb en la Baja Edad Media», a Carmen TRILLO SAN JOSÉ (ed.), *Relaciones entre el Mediterráneo cristiano y el norte de África en época medieval y moderna*, Granada, Universidad de Granada, 2004, p. 90.

102. Com, per descomptat, Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane...*, pàssim, i María Dolores LÓPEZ PÉREZ, *La Corona de Aragón y el Magreb en el siglo XIV (1331-1410)*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1995.

103. Juan Leonardo SOLER MILLA, «Relaciones comerciales entre Valencia y el norte de África en la primera mitad del siglo XIV», *Miscelánea Medieval Murciana* (Múrcia), núm. 27-28 (2003-2004), p. 125-157. Vegeu també les nombroses dades sobre València des de la fi del segle XIII que contenen els dos llibres citats a la nota anterior.

104. Robert I. BURNS, *Diplomatari del regne croat de València...*, vol. I, p. 287; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane...*, p. 61-62, 100, 112 i 126; Josep TORRÓ I ABAD, *El naixement d'una colònia*, p. 179. Els actes del sarraí i de Felip de Dènia consten a *Diplomatari*, vol. II, doc. 193 (1258, juliol 23), i vol. IV, doc. 1051 (1270, agost 23).

de València, es duïen a terme per a la campanya bèl·lica contra els musulmans de Múrcia.¹⁰⁵ A la base d'aquesta realitat hi hagué les relacions excel·lents que, a parer de Maria Teresa Ferrer i Mallol, mantingueren catalans i genovesos durant l'època jaumina, a pesar dels incidents puntuals, i de les quals també Mallorca es va beneficiar a bastament, com és ben sabut.¹⁰⁶

Tot i la incertesa de les fonts del període, no sembla que la majoria dels individus que incloc en aquests grups forans visquera de manera absolutament estable al regne, ni que desenvolupara una definició documental clarament valenciana. Per tant, dit açò, l'interrogant quasi es planteja per si mateix: quina era la situació dels negociants que sí que estaven arrelats de forma permanent al nou país o que, directament, s'identificaven com a residents, veïns o ciutadans d'alguna població valenciana?¹⁰⁷ No oblidem que, a part els musulmans que romangueren a València, ací s'estava constituint una societat dominant gràcies a l'aportació de la immigració cristiana. Això provocà que la creació d'una classe mercantil pròpiament local fóra un procés lent. Si serveix d'indici, tan sols en 1303 es coneix una primera autorització de la monarquia per a fundar una associació professional de mercaders a la capital valenciana.¹⁰⁸ Aparentment, mentre durà la construcció de la figura del mercader autòcton, bona part dels tractes econòmics de categoria mitjana i alta —que són els que registra la documentació amb més freqüència— quedaren en mans alienes. La presumpta dependència dels capitals externs, unida a la debilitat inicial dels sistemes cristians de producció i de comerç i a la concreció de determinats intercanvis que, com hem vist, implicaven la importació de manufactures i l'exportació de béns agraris, han motivat que el comerç valencià postconquesta siga titllat de *colonial*.¹⁰⁹ Una qualificació que s'ha pretès prolongar a vegades fins a 1300 o 1350, però que no significa que no puguen detectar-se en dates primerenques actuacions mercantils de relleu per part de gent valenciana.

En les meues paraules han sovintejat les referències genèriques a aquestes actuacions, o d'altres més específiques sobre certs noms. Probablement, de totes les informacions sobre els valencians, les més importants són les que concernien els drapers, perquè aquest és justament l'àmbit laboral des del qual semblen brollar, sobretot a partir de 1280, els primers llinatges destacats de mercaders locals que,

105. *Diplomatari*, vol. III, doc. 642 (1265?, novembre 1?) i 709 (1267, gener 9). El primer document no detalla que la menció dels genovesos té a veure amb la guerra de Múrcia. Però la cronologia, el conjunt del seu contingut i el context heurístic en què surt fan que Burns sí que el relacione amb aquest esdeveniment.

106. Maria Teresa FERRER i MALLOL, «I Genovesi visti dai Catalani nel Medioevo. Da amici a nemici», a Luciano GALLINARI (cur.), *Genova, una «porta» del Mediterraneo*, vol. I, Gènova, Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea i Brigati, 2005, p. 149-151. A més de les poques dades que acabe d'oferir, ja vaig analitzar l'activitat econòmica italiana (lígur i no lígur) a la València del segle XIII a David IGUAL LUIS i Germán NAVARRO ESPINACH, «Relazioni economiche tra Valenza e l'Italia nel Basso Medioevo», *Medioevo*, núm. 20, p. 66-70.

107. Aquesta pregunta és quasi paral·lela a les que es plantejà Jaume Sastre en la ponència sobre Mallorca que va presentar a aquest congrés, en el sentit de qüestionar-se com i quan es va crear la primera burgesia mercantil mallorquina, i quan es pot parlar de grups comercials i mariners mallorquins diferents dels catalans.

108. Antoni FURIÓ, *Història del País Valencià*, p. 101; Antoni FURIÓ i Ferran GARCIA-OLIVER, «Entre la Península i el Mediterrani (1305-1348)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, p. 227.

109. Enric GUINOT RODRÍGUEZ, «La Corona de Aragón en los siglos XII y XIII», a Ernest BELENGUER CEBRIÀ i Felipe V. GARÍN LLOMBART (ed.), *La Corona de Aragón...*, p. 57; Enric GUINOT RODRÍGUEZ, «La Corona d'Aragó a la Mediterrània: crisi política i expansió marítima (1270-1305)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, p. 165; David IGUAL LUIS i Germán NAVARRO ESPINACH, «Relazioni economiche tra Valenza e l'Italia nel Basso Medioevo», *Medioevo*, núm. 20, p. 70, 78-79 i 96-97. L'adjectiu *colonial* s'ha atribuït també més en general a la València jaumina amb un sentit diferent: el de referir-se a un territori nascut de la disseminació de les formes culturals i socials que es trobaven en el sí de l'Europa cristiana, llatina i feudal. Vegeu aquesta definició a Robert BARTLETT, *La formación de Europa. Conquista, civilización y cambio cultural, 950-1350*, València, Universitat de València i Universidad de Granada, 2003, p. 399, i un model de l'aplicació a València a Josep TORRÓ i ABAD, *El naixement d'una colònia*, sobretot p. 13-21.

més enllà de la suma d'iniciatives individuals, comerciaven com si formaren un grup d'interessos comuns i coherents.¹¹⁰ Però, si continuem cenyint-nos al regnat de Jaume I, la imatge dels operadors valencians mereix una atenció més detallada.

Almenys des que el conflicte i la guerra deixaren pas a l'estabilització econòmica adduïda al principi, podem imaginar el bigarrat panorama humà que el comerç suposava per a les viles i les ciutats valencianes. Els privilegis de concessió de mercat reflecteixen superficialment aquesta situació quan, per exemple, cap a 1260 i 1270 parlen d'«omnes illos tam christianos, iudeos quam etiam sarracenos qui ad dictum mercatum venerint», o també es fixen en «omnes homines et mulieres tam christianos quam sarracenos ad dictum mercatum euntes seu venientes.»¹¹¹ Amb tot, és evident que no sols els mercats atreïen la gent. De nou podem imaginar moltes persones voltant dins les poblacions del regne i fent compravendes a les places i als carrers, als obradors i a les botigues, a les fires, i a altres espais que també s'anaren establint després de la conquesta: carnisseries, peixateries, forns, molins, tavernes, alfòndecs, etcètera.¹¹²

Com veiem, d'entrada, l'aproximació al món humà del comerç valencià amb el Conqueridor exigeix tenir en compte la separació confessional entre cristians, musulmans i jueus, amb totes les conseqüències que implicava. Dels jueus, quasi no n'he parlat gens. Però és segur que ja en residien a la València andalusina, com també ho és que la conquesta cristiana els va oferir bones expectatives de promoció, fins i tot amb la participació de jueus forasters en el procés repoblador. Robert I. Burns ha demostrat com, per damunt dels estereotips, les comunitats jueves valencianes del regnat de Jaume I exhibiren un ampli mosaic de situacions socials i econòmiques.¹¹³ Això no obstant, els tipus més coneguts són aquells que actuaven a manera d'alts funcionaris monàrquics, que prestaven diners a la Corona, que administraven les rendes reials i que, en ocupar aquesta posició, gaudien d'importants privilegis i de la possibilitat o bé d'intervenir directament en el comerç o bé de controlar-lo a través de la recaptació impositiva. Observant les carreres d'aquests personatges, és molt comprensible que s'haja transmès la idea que els jueus visqueren, sota el govern jaumí, una autèntica edat daurada.¹¹⁴

Pel que fa al comerç dels musulmans, la descripció que en dona novament el pare Burns pot ser adequada, tot i que les seues conclusions finals en aquest respecte em semblen massa optimistes.¹¹⁵ A

110. JOSÉ BORDES GARCÍA, *Desarrollo industrial textil...*, vol. I, tesi doctoral, p. 349-375; Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito...*, p. 125-126.

111. Josepa CORTÉS (cur.), *Liber privilegiorum...*, p. 181-182 (document 65: 1261, agost 20); *Diplomatari*, vol. IV, doc. 1074 (1270, novembre 8).

112. Robert I. BURNS, «A window on the Valencia of Jaume the Conqueror: a five-year core sample, 1264-1270», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 26/2 (1996), p. 689-693; Robert I. BURNS, *L'Islam sota els croats*, p. 172-179, 180 i 182; Robert I. BURNS, *Diplomatari del regne croat de València...*, vol. I, p. 283-290; Robert I. BURNS, *Colonialisme medieval*, p. 61-112; José HINOJOSA MONTALVO, «Mallorca, Valencia y Sevilla. De medinas a ciudades», a Manuel GONZÁLEZ JIMÉNEZ (coord.), *Sevilla 1248. Congreso internacional conmemorativo del 750 aniversario de la conquista de la ciudad de Sevilla por Fernando III, rey de Castilla y León*, Sevilla, Ayuntamiento de Sevilla i Fundación Ramón Areces, 2000, p. 541-546. En el fons, la multitud d'espais de comerç i de gent que hi acudia demostra els impulsos cap a la mercantilització d'una societat feudal de nova creació com la valenciana. Impulsos que, en paraules de Torró, no eren gens «naturals», sinó que sorgien de les limitacions productives derivades de la individualització familiar, de la segmentació del poder adquisitiu provocada per l'estratificació social i de les necessitats de consum creades per la centralització residencial: Josep TORRÓ I ABAD, *El naixement d'una colònia*, p. 244.

113. Robert I. BURNS, «Jaume I i els jueus», a Robert I. BURNS, *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, Tres i Quatre, 1981, p. 147-236.

114. José HINOJOSA MONTALVO, *En el nombre de Yahveh. La judería de Valencia en la Edad Media*, València, Ajuntament de València, 2007, p. 32-47.

115. Optimisme que es trasllueix de frases com les següents: «probablement cap altre factor no va ser tan eficaç com el comerç en el procés d'aculturació a l'interior de les comunitats mudèjars de València» (Robert I. BURNS, *L'Islam sota els croats*, p. 181); «els mercaders [musulmans] no van deixar de ser una minoria creativa que ajudava a donar força i definició a les alja-

més, no oblidem que la documentació del dos-cents no retreu explícitament tota la participació sarraïna en els mercats valencians, com ell mateix reconeix,¹¹⁶ fet que obliga els historiadors a treballar normalment amb mencions genèriques i amb supòsits que, com és obvi, s'han de prendre amb precaució. En qualsevol cas, subratllant coses que ja he apuntat, és lògic pensar que la captura de la direcció mercantil del regne per part cristiana necessitava temps i que, mentrestant, també els musulmans conservaren una porció significativa dels intercanvis, que pogué ser fins i tot dominant en alguns instants i en algunes zones.¹¹⁷

El costum, les condicions dels pactes de rendició, les exigències del subministrament i els incentius dels beneficis impulsaren, segurament, el moviment mercantil sarraí. Aquest moviment tenia un evident vessant interior, que degué ser assumit per gent no especialitzada: és el que es dedueix de l'exempció de les lleudes i el peatge que aconseguiren en 1257 els mudèjars pertanyents al bisbat de València (junt amb els cristians, com ja sabem), però que es limitava als que no foren «mercatores [...] comunes et manifesti». Al costat d'aquest nivell comercial, els musulmans continuaren els viatges a terres islàmiques, i també seguiren hostatjant mercaders sarraïns d'altres països, gràcies sobretot al manteniment d'una institució antiga que els cristians absorbiren i adaptaren, l'alfòndec, especialment el que la Corona es va reservar per a si a València i que es trobava prop de la moreria. Tanmateix, sobre aquesta estructura dual, l'evolució cronològica afavorí, amb uns ritmes que és impossible precisar, la reducció de la participació mudèjar en els afers exteriors i el manteniment més constant de l'activitat interior, fins i tot en connexió amb les regions frontereres amb la valenciana.¹¹⁸

Finalment, si examinem els operadors cristians, una primera qüestió que s'ha d'introduir és la dels seus orígens. Això remet a un assumpte d'interès més general (la procedència dels colonitzadors de València), però que ha estat sotmès a discussions gairebé eternes i molt polèmiques. Per sort, crec que Enric Guinot ha aportat ja dades força concloents en aquest respecte, amb les quals podem assegurar a grans trets que durant el segle XIII uns dos terços dels cristians del regne devien ser catalans i l'altre terç aragonesos, amb incrustacions d'occitans entre els primers i de navarresos i castellans entre els segons. També aquesta comptabilitat permet afirmar que, entre els grups urbans mercantils i artesanals, la majoria catalana era aclaparadora.¹¹⁹

mes essencialment urbanes de València [...]. Durant aquest període crepuscular de la València mudèjar, la vella cultura de mercaders es va mantenir» (Robert I. BURNS, *L'islam sota els croats*, p. 183); «el moro i el cristià apareixen amb una implantació quasi igual a la plaça del mercat» (Robert I. BURNS, *Colonialisme medieval*, p. 133); i «els moros i els cristians es trobaven en el batibull del comerç a tots els nivells [...]»; els seus mercats eren més sovint mixtos que no al contrari [...]. Es formaven companyies comercials mixtes, igual que tripulacions mixtes en mar» (Robert I. BURNS, *Diplomatari del regne croat de València...*, vol. I, p. 290). En la meua opinió, aquestes paraules condueixen a reduir massa la importància d'altres factors ben coneguts, i que Burns mateix també considera però amb un èmfasi molt menor: «el canvi traumàtic representat pel traspàs del poder suprem dels musulmans als colonitzadors cristians» (Robert I. BURNS, *L'islam sota els croats*, p. 181); els impediments que, malgrat tot, experimentà el comerç de la València mudèjar (Robert I. BURNS, *L'islam sota els croats*, p. 182); l'atmosfera de segregació entre cristians i musulmans que es respirà progressivament al regne després de la conquesta, i que exigí mitigar la interrelació «tan còmoda» entre els dos pobles (Robert I. BURNS, *Colonialisme medieval*, p. 104), i la preocupació de les autoritats cristianes «de mantenir una muralla social contra la influència islàmica» (Robert I. BURNS, *Colonialisme medieval*, p. 133).

116. Robert I. BURNS, *Diplomatari del regne croat de València...*, vol. I, p. 290.

117. Robert I. BURNS, *L'islam sota els croats*, p. 183; Robert I. BURNS, *Diplomatari del regne croat de València...*, vol. I, p. 290.

118. Robert I. BURNS, *L'islam sota els croats*, p. 179-180 i 183; Robert I. BURNS, *Colonialisme medieval*, p. 96-112 i 126. Per a la franquícia de 1257, vegeu també les notes 36 i 61. Sobre la institució de l'alfòndec, convé consultar Olivia Remie CONSTABLE, *Housing the Stranger in the Mediterranean World. Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, amb referències a València a les p. 10, 163, 166, 176-177 i 190.

119. Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Els fundadors del regne de València*; Enric GUINOT RODRÍGUEZ, «La conquesta y colonización del Reino de Valencia», a Francesc A. MARTÍNEZ i Antonio LAGUNA (dir.), *La Gran Historia...*, vol. III, p. 50; Josep TORRÓ

Malgrat tot, des d'una òptica més estrictament social i econòmica, no s'hauria de perdre de vista la distinció dels negociants segons que participaven en el petit i mitjà comerç diari de radi local o comarcal, o que ho feien —simultàniament o exclusiva— en operacions de major escala. És ben sabut que els primers, els protagonistes del comerç petit i mitjà, són difícils de trobar als arxius o solen presentar-s'hi com a persones anònimes, poques vegades especialitzades en l'àmbit mercantil. Però els intents d'estudi que s'han fet, per exemple, dels obradors de la capital valenciana i dels seus gestors cristians entre 1238 i 1260 descobreixen la preponderància dels petits tallers, sobretot per a la manufactura tèxtil. Llur producció, hipotèticament escassa i de baixa qualitat, s'orientaria a la provisió de les primeres generacions de colonitzadors, per a la majoria dels quals les teles d'importació constituïrien un luxe inabastable. Entre els responsables dels obradors, que no eren necessàriament artesans, es donaven fenòmens d'acumulació patrimonial, de combinació de propietats urbanes i rústiques i d'intervenció en el mercat immobiliari ciutadà, fenòmens que, amb tota la prudència que demana l'estat heurístic i historiogràfic de l'època, potser il·lustrarien la capacitat de progrés material del comerç urbà.¹²⁰

D'altra banda, pel que fa als grups mercantils més professionalitzats, amb un grau d'inversions més alt i amb una major diversificació d'activitats, he de recordar la importància dels drapers. Però, més enllà d'aquests operadors, i sobre els agents cristians valencians de més relleu, el pare Burns torna a proporcionar algunes claus de l'anàlisi. Les seues obres contenen conceptes com «aristòcrates mercaders valencians», «consorcis de nobles i burgesos», realitats «protocapitalistes» o «capitalistes», i «agents comercials».¹²¹ Tot i que podria discutir-se molt sobre l'encert d'aquestes fórmules, a qui es refereixen? El repàs dels llibres de Burns, i de la informació arxivística que els sustenta, ensenya que aquestes nocions són aplicades per l'autor nord-americà —desaparegut recentment— a individus que exercien una funció a la qual encara no he dedicat unes línies específiques: la del finançament i l'abastament de la cort reial i de les empreses del propi Jaume I. És veritat que les fonts no sempre empren per a aquests negociants el terme *mercader*.¹²² Però el seguiment del seu currículum econòmic mostra que traficaven sovint en productes demanats per la monarquia. A més, encara que els tractes documentats es restringiren a préstecs i deutes financers, és fàcil lligar la proximitat a Jaume amb la capacitat d'intervenció directa o indirecta sobre els mercats, com ja he anotat al voltant dels jueus.

Els mecanismes que articulaven l'actuació d'aquest grup eren diversos, tot i que en destaquen bàsicament dos: l'un, la compra de la gestió de les rendes que havia de recaptar la Corona en terra valenciana, a vegades agrupades en les batllies que anaven sorgint, la qual cosa podia exigir la consti-

I ABAD, «Jaume I: el temps de les grans conquestes (1213-1276)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, p. 121.

120. Antoni RIERA I MELIS, «Els orígens de la manufactura tèxtil medieval a la Corona catalanoaragonesa (c. 1150-1298)», a Rafael NARBONA VIZCAÍNO (cur.), *XVIII Congrès Internacional...*, vol. I, p. 837; María Desamparados CABANES PE-COURT, «Los primeros establecimientos comerciales de la Valencia cristiana: los obradores (siglo XIII)», a Salvador CLARAMUNT (coord.), *XVII Congrès d'Història...*, vol. I, p. 281-290.

121. Vegeu els conceptes esmentats, per exemple, a Robert I. BURNS, *Diplomatari del regne croat de València...*, vol. I, p. 278-281.

122. Sí que ho fa la crònica del rei, en referir-se genèricament a «mercaders» que desenvolupaven la funció financera i d'abastament que acabe de mencionar (JAUME I, *Llibre dels fets*, p. 195, 201 i 300 —capítols 205, 216 i 409). Però el terme també apareix, esporàdicament, en alguns documents de la Cancelleria: per exemple, en 1266, en la venda dels drets de la batllia de València, l'infant Pere al·ludeix als «merchatoribus, quibus nos sumus obligati»; i en 1267, en una llista de comptes per a les despeses fetes a València amb motiu de la guerra de Múrcia, el mateix rei parla dels «hominibus Maioricarum et mercatorum aliorum locorum terre nostre» i dels préstecs en diners i vidualles que li feren (*Diplomatari*, vol. III, doc. 689 —1266, abril 29— i 709 —1267, gener 9).

tució d'un collectiu d'operadors per tal de signar l'adquisició; l'altre, la venda o el lliurament anticipat de productes i l'avançament regular de sumes monetàries que la cort, en ambdós casos, manava compensar la majoria d'ocasions a posteriori, a compte d'ingressos futurs de l'Estat.¹²³ Açò atorgava al crèdit un paper cabdal i significava que el sobirà empenyorava, a voltes indefinidament, determinades rendes, censos i impostos o, fins i tot, els guanys de castells i termes sencers.¹²⁴ De les tasques finançadores i abastadores, no sols se'n beneficiava la gent amb recursos arrelada a València. Però ací em correspon recalcar l'activitat d'aquest tipus desenvolupada després de la conquesta per alguns «cives Valencie» com Guillem de Plana, Arnau de Font i, sobretot, Adam de Castellar, anomenat també Adam de Paterna.¹²⁵

Aquest darrer és un personatge d'origen obscur, sobre el qual s'ha arribat a dir que era jueu. Les proves que utilitza Burns, amb tot, pareixen conduir bastant clarament a atribuir-li la condició cristiana. Les operacions d'Adam entorn de la monarquia han estat testimoniades entre 1248 i 1270, tot i que la majoria es concentra de 1258 a 1268. El mateix Jaume I va qualificar aquestes operacions com a «multa et grata servicia» i, durant els últims anys de la trajectòria del valencià, els escrivans de la Cancelleria podien reproduir el seu nom de la manera següent: «fidelis noster [del rei] Adam de Paterna», o «dilecto nostro [de l'infant Pere] Ade de Paterna». Sens dubte, els «serveis» d'Adam consistiren en els nombrosos préstecs i productes que subministrà tant a Jaume com a la reina, a l'infant Pere i a algun noble que era feudatari a València. En total, les quantitats recollides en la documentació sobre aquests negocis, encara que a vegades és complicat distingir el càlcul concret de cada tracte, giren al voltant dels dos-cents mil sous, el cobrament dels quals fou assignat sobre múltiples rendes repartides pel regne. Però la prodigalitat d'Adam es recompensà també amb privilegis i concessions, com els que l'eximiren del pagament de diverses regalies, absolgueren un pupil seu d'un assassinat i li lliuraren en alou una alqueria, possessió a la qual Paterna afegí per compra un parell de castells ubicats prop de Sagunt. Adam morí cap a 1270 i li sobrevisqué un fill (Bartomeu) dels dos que sabem que tenia (l'altre era Peregrí). Precisament fou amb els seus hereus (Bartomeu i els fills de Peregrí) que es liquidà part del deute de la Corona en 1281.

Robert I. Burns resumeix que Adam de Paterna es trobava penjat entre l'estrat dels financers nobles o cortesans i la categoria dels, menys rics, aspirants de la carrera financera. A més, tot i que no ostentà mai cap càrrec oficial, els favors reials i l'assignació de rendes facilitaren que, a la pràctica, acabara exercint aitals funcions i nomenara i controlara els funcionaris recaptadors al seu gust. En

123. Algunes mostres del primer mecanisme: *Diplomatari*, vol. II, doc. 54 (1257, novembre 28), 68 (1258, febrer 9), 348 (1261, març 27) i 444 (1263, febrer 28), i vol. III, doc. 531 (1264, març 10), 639 (1265, octubre 28), 689 (1266, abril 29), 779 (1268, març 12) i 981 (1269, agost 27). I del segon: *Diplomatari*, vol. II, doc. 96 (1258, abril 28), 103 (1258, abril 29), 113 (1258, maig 1), 189 (1258, juliol 4) i 229 (1259, juliol 4); vol. III, doc. 555 (1264, maig 26), 576 (1264, juliol 13), 605 (1265, abril 16), 617 (1265, juliol 10), 618 (1265, juliol 12), 619 (1265, juliol? 12), 620 i 621 (1265, juliol 12), 625 (1265, juliol 14), 647 i 648 (1265, novembre 4), 649 (1265, novembre 5), 658 (1265, desembre 27), 708 (1267, gener 3), 711 (1267, gener 17), 728 (1267, juny 8), 734 (1267, setembre 1), 736 (1267, setembre 3), 750 (1268, febrer 3) i 791 (1268, abril 3), i vol. IV, doc. 1004 (1270, març 15) i 1342 (1272, maig 15).

124. Robert I. Burns, *Diplomatari del regne croat de València...*, vol. I, p. 277-279; Josep TORRÓ I ABAD, «Jaume I: el temps de les grans conquestes (1213-1276)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, p. 92.

125. A banda de les obres de Robert I. Burns (Robert I. Burns, *Diplomatari del regne croat de València...*, vol. I, p. 279-282; Robert I. Burns, *Colonialisme medieval*, p. 376 i 385-404), trobareu notícies sobre operadors com aquests en alguns dels documents mencionats a la nota 123. A més, comproveu totes les dades que oferisc a continuació sobre Adam de Paterna a Robert I. Burns, «Jaume I i els jueus», a Robert I. Burns, *Jaume I i els valencians...*, p. 163-165; Robert I. Burns, *Colonialisme medieval*, p. 376-385; *Diplomatari*, vol. II, doc. 98 (1258, abril 28), i vol. III, doc. 625 (1265, juliol 14), 648 (1265, novembre 4) i 649 (1265, novembre 5).

qualsevol cas, probablement Adam responia a un model d'home de negocis semblant —amb les diferències de nivell oportunes— al que, significativament, ha trobat també Flocel Sabaté durant el segle XII a la Lleida posterior a la conquesta cristiana. Un model d'agent que no rebutjava el comportament cavalleresc (Paterna mateix gaudí d'escut d'armes i pogué participar en la presa d'algun castell mudèjar rebel), però que, en realitat, desenvolupava estratègies mixtes entre les esferes política, feudal, mercantil i financera. Aquest tipus social, segons Sabaté, es consolidà ja al segle XIII —i no sols a Lleida— com a inversor i especulador ocupat a obtenir guanys econòmics vingueren d'on vingueren, sempre adaptant-se a les diverses circumstàncies, la qual cosa impedeix parlar d'una oposició radical entre renda urbana i rural i, fins i tot, més en general, entre plantejaments burgesos i feudals.¹²⁶

No tots els moviments financers de València des de 1238 tingueren la magnitud dels concretats en el si de la cort reial, òbviament. Juan Vicente García Marsilla ha investigat el naixement aleshores d'una banca incipient a la capital del territori, més integrada en el teixit urbà i definida almenys per tres elements: la creació en 1239 d'un «carrer dels canvis» que, en principi, havia de reunir les taules canviàries de la ciutat que assumien els drets exclusius de l'intercanvi monetari; l'encunyació en 1247 d'una moneda privativa del regne (el «real» de València) i, en paral·lel, l'aparició progressiva d'una sèrie de canvistes que, tal com feien a les zones d'origen, s'encarregaren aviat de la triple feina de dipòsit, préstec i canvi dinerari. Abans de 1290, la recerca ha descobert tretze professionals d'aquest sector, cristians (la majoria) i jueus, que ja manejaven sumes de diversos milers de sous, com assegura un testimoni de 1273.¹²⁷

Precisament és entre els canvistes que s'han localitzat símptomes crítics que menaren a la fallida, en 1299, d'algunes taules valencianes. No són les úniques dificultats que s'han observat durant l'últim quart del segle XIII. Dècades abans, la primera carestia alimentària documentada al regne precedí l'esclat d'avalots socials en 1275.¹²⁸ Amb independència de l'explicació que puga donar-se d'ambdues conjuntures, no oblidem que se situen en un moment (la fi del dos-cents) en què una part de la historiografia i moltes dades que he introduït al llarg de la ponència col·loquen la consolidació de l'economia valenciana i l'enlairament dels àmbits mercantil i marítim. De fet, hipotèticament, la pròpia fallida dels canvistes valencians de 1299 podria interpretar-se com una mena de «crisi de creixement».¹²⁹ En qualsevol cas, la Corona continuà oferint, després de Jaume I, el seu ajut promotor a la consolidació i l'enlairament que acabe d'esmentar: si en 1278, una vegada tancada la segona revolta mudèjar, Pere el Gran confirmava el dret dels musulmans valencians a comerciar amb qualsevol indret islàmic,

126. Flocel SABATÉ, *Alta Edat Mitjana*, a Lluís PAGÈS (dir.), *Història de Lleida*, vol. 2, Lleida, Pagès, 2003, p. 355; Flocel SABATÉ, «Ejes vertebradores de la oligarquía urbana en Cataluña», *Revista d'Història Medieval* (València), núm. 9 (1998), p. 130. Són aquestes constatacions les que permeten discutir, com abans he apuntat, les fórmules amb què el pare Burns es refereix a individus com Adam de Paterna («aristòcrates mercaders», «burgesos», realitats «capitalistes», etc.), sempre que amb elles es pretenga mostrar una diferència absoluta de comportament respecte al món feudal. He desenvolupat millor aquesta qüestió a David IGUAL LUIS, «Una aproximación a la cultura mercantil en los reinos hispánicos de la Baja Edad Media», a Patrick BOUCHERON i Francisco RUIZ GÓMEZ (coord.), *Modelos culturales y normas sociales al final de la Edad Media*, Conca, Casa de Velázquez i Universidad de Castilla - La Mancha, 2009, p. 273-308.

127. Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, «Crédito y banca en el Mediterráneo medieval: la quiebra del cambista valenciano Francisc de Pals (1316-1319)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 25 (1995), p. 128-139; Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito...*, p. 52-53 i 102-111. Vegeu aquestes mateixes referències per documentar les fallides de canvistes valencians de 1299 que citaré immediatament.

128. Josep TORRÓ I ABAD, «Jaume I: el temps de les grans conquestes (1213-1276)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. 1, p. 119.

129. David IGUAL LUIS, «Los agentes de la banca internacional: cambistas y mercaderes en Valencia», *Revista d'Història Medieval* (València), núm. 11 (2000), p. 132-133.

el mateix monarca concedí en 1283 un seguit de privilegis pels quals, entre altres llibertats i exempcions, s'erigia a València el famós tribunal del Consolat de Mar.¹³⁰

No sembla, doncs, anar gaire desencaminada la idea que considera que la majoria dels anys del regnat valencià del Conqueridor es dedicaren a la reconstrucció del país, al sotmetiment dels sarraïns i al control del territori, i que, només superats aquests esforços, el creixement econòmic fou real.¹³¹ Per això és normal que una gran quantitat de les notícies que he arreglat en el treball es concentre a partir de 1250 o, millor, entre 1260 i 1276. En aquest sentit, i per comparació amb Mallorca, l'altre gran espai incorporat a la Corona d'Aragó per Jaume I, el desenvolupament comercial valencià pareix més lent.¹³² Certament, el problema de les fonts és constant i, a més de l'escassetat i la parcialitat que n'he vingut remarquant, sobre la qüestió sempre roman el dubte de si l'acumulació heurística en un determinat període és el fruit de l'atzar, de la intencionalitat històrica lligada a la conservació de documents importants (com els mateixos registres de la Cancelleria Reial des de 1257) o de la realitat social i econòmica. Però, si acceptem com a autèntica l'acceleració de la variable mercantil en l'etapa final del govern jaumí, açò enllaçaria bé amb el progrés de les acaballes de la centúria i permetria situar-ne llavors (des de 1260-1270) el precedent immediat.

130. Robert I. BURNS, *L'Islam sota els croats*, p. 180 (notícia de 1278); Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne catalane...*, p. 64 (notícia de 1278); David IGUAL LUIS, «Política y economía durante la Baja Edad Media. El papel de la monarquía en el comercio exterior valenciano», a Juan Antonio BARRIO BARRIO (ed.), *Los cimientos del Estado...*, p. 271 (privilegis de 1283).

131. José HINOJOSA MONTALVO, «Valencia, centro mercantil mediterráneo. Siglos XIII al XV», a Simonetta CAVACIOCCHI (cur.), *Fiere e mercati...*, p. 601.

132. David ABULAFIA, «Catalan Merchants and the Western Mediterranean, 1236-1300: Studies in the Notarial Acts of Barcelona and Sicily», a David ABULAFIA, *Italy, Sicily and the Mediterranean, 1100-1400*, Londres, Variorum Reprints, 1987, article VIII, p. 210-211 (nota 6). L'autor recull de J. N. Hillgarth l'observació de la lentitud del desenvolupament mercantil valencià enfront de Mallorca. Però aquesta és la impressió que continua deixant la investigació més recent, si fem cas de les intervencions i els debats que es produïren durant la celebració d'aquest congrés. De fet, segons les dades de Maria Teresa Ferrer i Mallol en la seua ponència, només també cap a 1260-1270 trobem les primeres notícies de valencians implicats en un mercat tan significatiu com el genovès.